ئینترۆپۆلۆژیا لە جهانبینی ماركس … سمكۆ محەمەد

چەمكی ئینترۆپۆلۆژیا.. گەڕانێك بەدوای شوناسی مرۆڤ …

شیتەڵكردنی رەگوڕیشە و پێكهاتەكانی كۆمەڵگەی بەشەری لەگۆشەنیگای ئینترۆپۆلۆژیاوە, پرسێكە دەردەشەیەكی فەلسەفی و مێژوویی زۆر زیاتر لەگەڵ خۆیدا بەكۆش دەكات. هەر لەم سەروبەندەدا مرۆڤ وەك كائینێك كەلەسەنتەری عەقڵدا خۆی بینیوەتەوە, خۆی بەخاوەن شتەكان زانیوە, شوناسی سەربەخۆییش بۆتە بەشێكی دانەبڕاو لەو پرسە یەكلانەكراوەیە, بەدەلیلی ئەوەی مرۆڤ ئەو كائینەیە كەهەر لەسەرەتای هاتنیەوە سروشتێكی تایبەتی هەبووە, لەگەڵ كارپێكردنی هەستەكانیدا سروشتێكی لەخۆی نیشانداوە جیا لەسروشتی ئاژەڵ, هەڵبەت ئەم هەوڵەی مرۆڤ سیفەتێكی وەرگرتووە كەلەدەسەڵاتی خواوەندێتیەوە نزیكە, دەسەڵاتێك كەهەم رەهەندێكی كۆمەڵاتی هەیە, لەپەیوەندیەكانی خۆی و تایەفە و گروپە كۆمەڵایەتیەكانەوە بگرە, تادەگاتە پێكهێنانی جۆرەكانی خێزان كەلەئەزەلەوە چالاكترین یەكەی كۆمەڵایەتی بووە, هەم كائینێكی نامۆ بووە بەرامبەر رووداوەكان و ململانێكان, هەم بەجۆرێكی دیكە ترس بووە لەنەمان و لەبەینچوونی رەگەزەكان.

دیارە لەروویەكی ترەوە بیركردنەوەكانی مرۆڤ رەهەندێكی ئابوریشی هەبووە كەلەكارپێكردنی ئەو سامانە سروشتیەی لەبەردەستیدابووە رەنگی داوەتەوە, دواجاریش ئەم سیفەتە كەلەفەرهەنگ و كولتوردا, وەك بەشێك لەسوننەتەكانی ژیان خزاوەتە نێو میتۆلۆژیاوە, بۆتە بەشێك لەمێژووی گەشەی بەشەر, بەمەش ئەركێكی دەست لێنەدراوی كردووە بەئامرازی چالاكی خوڵقاندن و گەشەو هەڵدان و هەرچی زیاتر بەرهەمهێنان لەڕووی مەتریالی بەشەری و دەستكاری كردنی هەندێك لەیاساكانی سروشت كەتەواوی مەخلوقات و كائینەكانی سەرزەمینی بەیەكەوە گرێداوە.

لێرەوە ئەم كائینە واتە مرۆڤ " بووە بەیەكێك لەسەر مەشقی رێڕەو و پەڕەگرتنی ژیارەكان و گەشەی كردوو بوو بەسەرداری ئەو رەگەزە ئاژەڵیانەی كەلەخۆیەوە نزیكن"[1]
ئەم پرسە كەبەگوێرەی پێودانگ و پێوانەكانی كۆمەڵگەی پەڕەگرتوو, بەئینترۆپۆلۆژیا ناسراوە, پێشتر شێوازو ناوەڕۆكی ئاڵۆزی هەبووە,

کێشەی سەرەکی ئەم چەمکە مەترسی ئەو گومان و دوودڵی و راراییە بوو کەفرەخودایی فرەهزری بۆ دەسەڵات بەجێهێشت بوو لەخودو خودادا باوەڕێکی ئاڵۆزی وەلاوە نابوو, سوقرات لەهزرێکی ئەخلاقی و ریشەییدا ئەم پێوانەو یاسایەی تێکشکاند کەپێشتر لەسەردەمی گریکیەکاندا شاعیری بەناو بانگ (زینۆفانس 570_ 480 پ.ز) یەکەم کەس بووە دژی ئەو بیرۆکەیە وەستا کە خوا مرۆڤی لەسەر فۆڕمی خۆی دروست کردووە, بەپێچەوانەوە مرۆڤ لەسەر شێوەی خۆی وێنەی خواوەندی وێنا کردووە, ئەم تێگەیشتنە هەڵاو زەنایەکی زۆری لەیۆنانی کۆندا نایەوە, بەڵام دواجار سوقرات زانستیانە تر ئەم چەمکەی موناقەشەکرد و کردی بەکۆجیتۆیەك و بەمرۆڤی گوت ” ئەی ئەوکائینەی لەسەنتەری دەسەڵاتدا راوەستاوی وەخەبەربێ و بەرلەهەر شتێك خۆت بناسە” 2 ئەم کۆجیتۆیەی سوقرات سەبارەت بەگەردوون و خوودناسی, تێکەڵ بەنهێنیەکانی سروشت بوو کەتائێستاش کاری پێدەکرێت, هەڵبژاردنی ژیانی تەنهایش لەلایەن مرۆڤەوە لەو گومانەوە سەریهەڵداوە کەناتوانێ کێشە ئاڵۆزەکان یەکلایی بکاتەوە, جەنگ لەپێناو ئەم ئامانجە بۆ هودەیەش لەغەریزەی مانەوەدایە و تەواوبوون و داستانەکان و پاڵەوانێتی بۆانەوەی ژیان لەجوغزێکی دیاریکراودا باشترین سەلمێنەری ئەم بۆچوونەیە.

بەلەبەر چاوگرتنی ئەو نەرجسیەتەی کەمرۆڤ بۆخۆی هەیبووە, فەلسەفە کردی بەئەرکی سەرشانی مرۆڤ. هەر بۆیە “شانازی بەڵەچەڵەکی خودیەزدانیەوە کردووە, چونکی یەکێك بووە لەو فاکتەرە یارمەتیدەرانەی بۆ تێکشکاندنی هەر پەوەندیەك کەبەجهانی ئاژەڵەوە بەستوویەتی” 3 هەروەك چۆن فرۆیدیش لەرووی دەرونشیکاری موناقەشەی ئەم پرسەی کردووە و دەڵێ” مرۆڤ ئەو کائینەیە کەبەر لەئاژەڵ هیچ نەبووە” 4 مەبەستی فرۆید ئەوەیە کەمرۆڤ لەئاژەڵ چاکتر نەبووە, بەڵکو لەهەمان سێڵاوی ئاژەڵانەوە هاتووە, هەروەك چۆن نزیکایەتی هەیە لەگەڵ بنچینە فکریەکەی (ئەرستۆ تالیس) کەدەڵێ ” مرۆڤ کائینێکی لۆژیکیە بەڵام کەتائێستا نەگەیشتۆتە ئەو ئاستەی نیشانەکان و هاوشێوەکانی نێوان خۆی و ئاژەڵ بسڕێتەوە, جارێك لەپێکهاتەی جەستەیی و بایلۆژیەکانەوە, جارێکی تر لەپێکهاتەی سایکۆلۆژیدا نیشانەکانی دەرکەوتووە”. بۆیە (هۆسرێل) لەو خاڵەدا دەگاتە قەناعەت لەگەڵ ئەرستۆ کەمرۆڤ ناوەڕۆك و هۆکاری بنەڕەتی و بوونە. کەوابوو هەرمەبەستێك لەپشت گەڕانەوەبێت بۆسەلماندنی بوون ئیدیالیستی یان ماتریالیستی, ناتوانێ بەبێ بوونی بابەتەکان و بێ پشتگیری مێژوویی و بەبێ ئینترۆپۆلۆژیا مانایەکی سەربەخۆ یاخود پێناسێکی سەربەخۆی پێبدات, چونکی فەرامۆش کردنی هەریەکێك لەو مەعقولیەت و لامەعقولیەتە بوونی گەردون و بنچینەکەیەتی, پێشمەرجیش

ئەوەیە کەهەموو تاکێک دەتوانێ خۆی ساغ بکاتەوە لەگەڵ دەوروبەر و کۆمەڵ و سروشت و بنچینە ئیدیالیستی و ماتریالیستیەکان.

شتێك کە (فیورباخ 1804_ 1872) بۆ خوێندنەوەی سروشتی مرۆڤ پشتی پێ بەستووە، ئەو دژایەتی کردنەیەتی لەگەڵ رەگەزی ئاژەڵ و بەشت بوون و نامۆ بوون و ئەو ئاینزایەی کەلەمرۆڤایەتیدا دەبێتە شت، هەڵبەت ئەو دابڕانە مەعریفیەی کەمارکس لەفکری فیورباخ سەبارەت بەجەوهەری سروشت و بوون نیشانیدا، جۆرێك لەدەوڵەمەندکردنی ئەم چەمکەیە، دیارە مارکس لەخوێندنەوەیەکی ماتریالیدا بۆگەشەی هێزە کۆمەڵایەتیەکان دەیگەڕێنێتەوە کەبەلای ئەوەوە مرۆڤ بوونەوەرێکی سروشتیە، ئەمەش خۆی لەخۆیدا شتێکی هێشتا ناتەواوە سەبارەت بەچەمکی مرۆڤ" 5 ئەم تێگەیشتنە لایەنێکی گرنگ لەهەقیقەت دەپێکێ، چونکی " مرۆڤ جگە لەخوێقاندن و سەلماندنی بوون شتێکی دیکەی لەتوانادا نیە، لەبەر ئەوەی لەرێگەی حاڵەتە خودی و بابەتیەکانەوە هەڵدەستێ بەئەنجامدانی گۆڕینی شتەکان"6 مادام مرۆڤ لەو رێگەیەداو لەگەڵ رەوتی پەرەسەندنی مێژووداو لەپڕۆسەیەکی درێژخایەندا خۆی بەرهەمهێناوە، کەواتە توانای ئەوەی هەبووە بیسەلمێنێت کەبونەوەرێکە دەبێت لەسەنتەری عەقڵدا بوەستێ.

بەشێکی زۆری ئەم تایبەتمەندێتیەش، دەگەڕێتەوە بۆئەو جیاوازیەی کەلەنێوان خۆی و ئاژەڵدا بینیویەتی، کەواتە شایستەی دەسەڵات و خاوەندارێتیە، بۆنمونە بەکارهێنانی عەقڵ بۆ بەدەستهێنانی دەسەڵات و راوەستان لەسێنتەر، خاڵی سەرەتاییە لەو جیاوازیانەی کەلەگەڵ کائینەکانی تردا هەیەتی، ئەوهەقەشی بەخۆیداوە ببێتە سەرداری هەموو شتەکانی دەوروبەری کەبەناوی عەقلانیەتەوە بۆتە کۆڵێکی ئەو ململانێیەی کەمێژوو لەگەڵ خۆیدا هێناویەتی، هەر لێرەشەوە موڵکایەتی تایبەتی سەرەتای پەیدابوونی تموحەکانی مرۆڤ بووە.

ئینترۆپۆلۆژیا… میتۆدێك بۆ هۆشیاری نەتەوەکان

ئازادبوونی مرۆڤ لەنهێنیە گەردونیەکان و وەهمی دەسەڵاتخوازی تەنها کارێکی جەستەیی نیە، بەڵکو کردەیەکی زەینی و فکریشە کەلەمیتۆدۆلۆژیاکاندا هاتووەو بەشێك لەوهەقیقەتە مێژوویە پێکدێنێ (میتۆدی ئازادبوونی مرۆڤ، جەخت لەسەر پێشەکیە فەلسەفیەکان دەکاتەوە و ناتوانێ ببێتە میتۆدێکی سەربەخۆ جگەلەئازادییەکی وەهمی) هیگڵیش لەمبارەیەوە مرۆڤ هاندەدات ببێتە خودیکی هۆشیار، لەبری ئەوەی هۆشیاریەکی خودی و ئینسانی پەیدا

بكات و مرۆڤ ببێتە كائینێكی هەقیقی, مەبەست لەمرۆڤی هەقیقی ئەوەیە كەلەدونیایەكی هەقیقی و مەوزوعیدا بژی و ئاراستەیەك بۆدونیا دیاری دەكات, دەبێتە كائینێك كەدونیا لەسەر سەری راوەستاوە.

بۆیە هیگڵ دەیتوانی جارێكی تر كۆنترۆڵی هەموو سنورەكان بكات, ئەوسنورانەی كەلەوجوددا دروستكراون بونیان هەیە, ئەو پێی وابوو ئەوەی كەلەهەستی خراپ و ئینسانی هەقیقیدا هەیە, بۆتە میتۆدی ئازادی, ئازاد بوون لەوەهم و تێڕامان و خۆبەدەستەوەدان, هەموو ئەمانە قسەگەلێكن بۆئازادی و چەمكی ئینترۆپۆلۆژیا كەهێشتا وەزیفەی تایبەتی خۆی وەرنەگرتووە لەنێو فكردا, بەڵكو ئەو باوەڕانەی لەنێو فەلسەفەدا وەبەرهێناوە كەلەكۆمەڵناسی و ئینترۆپۆلۆژیادا بونیاتەكەیان پێكهێناوە, ستایلی مایەكی سۆسیۆلۆژیای میللەتانیش, باسێكی سەراسەریە لەمیتۆدەكانی ماركسدا و یەكێك لەشاڕێگە بنچینەییەكانی مێژوویی بیری سیاسیە.

ماركس لەدەستنوسە فەلسەفیەكانیدا سەبارەت بە ئۆبژێكتی فیورباخ دەڵێ" ئیتر كاری ئێمە تەنها رەسم كردنی خەتی زەینی نیە لەنێوان ئێستاو رابردوودا, بەڵكو تەواوكردنی فكری رابردووە و تەرجەمەكردنیەتی بۆسەر ژیانی واقیعی و كۆمەڵایەتی كەبەشەریەت لەسەرەتای هاتنیەوە دەستی پێكردووەو لەخاڵی سفرەوە دەستی پێناكات, بەڵكو هەڵدەستێ بەتەواو كردنی كارەكۆنەكانی پێشووی, بەڵام بەهۆشیارییەكی نوێوە"7 دەیارە دەسەڵات و دەوڵەتی سیاسی لەهەموو شوێنێكدا وابیردەكاتەوە كەعەقڵ جێگیر بووە, بەڵام رووبەڕی دژایەتی ئەركداری ئیدیاڵ و گریمانەو واقیعەكانی خۆی دەبێتەوە, كەواتە لەهەموو شوێنێكدا و لەناخی لەناوچونی دەوڵەتی سیاسیدا هەقیقەتی كۆمەڵایەتی گەشەدەكات " هەڵبەت ماركس لەهەڵسەنگاندنی دەوڵەت, واقیعی ئابوری لەبارچو دەگرێت و بەیەكێك لەئامرازەكانی چینی فەرمانڕەوا تەماشا دەكات, ئەم تێڕوانینەش لەوێوە سەرچاوەی گرتبوو كەتا ئەوكات موناقەشە لەسەر ئازادكردنی ئینسان بوو لەخودەوە بۆگشت, واتە ئازادكردنی كۆمەڵگە لەململانێی چینەكاندا, چونكە تائەوكات نەبوبوو بەبەشێك لەئینترۆپۆلۆژیای فەرهەنگی, هەروەك چۆن ئیترۆپۆلۆژیا ناسی نەبۆتە ئازادی خوود, ئەم دانپیانانە تایبەتمەندیەك لەشێوازی كۆمەڵایەتی و كێبەركێی بەردەوام لەنێوان (هێزی شتەكان) و هێزی شەرعیدا بەرجەستە دەكات, ئەمەش ئەوەدەگەیێنێ كەهاتنی هەندێك لەرەوتە فكریە سیاسیەكان لەسەدەی هەژدەهەمدا سەریهەڵدا و بەشێك بڕوایان بەڕیفۆرمی كۆمەڵگە

هەبوو لەڕێگای خودی دەوڵەتەوە و بیخەنە سەر راستە ڕێگەیەك, بەتایبەت (مارکس و ئەنگڵس) کەهەردوکیان تەبابوون لەسەر نەخشەیەك بۆئینترۆپۆلۆژیای ئابوری, لەگەڵ ڕۆشنکردنەوەی ئەم چەمکە لەشێوازی بەرهەمهێنانی ئاسیەوەی و ئینترۆپۆلۆژیای سیاسی کەبەچاوی ئیعتبارەوە وەرگیراوە, بۆوانە (بۆچونەکانی جۆرج بالاندیە) لەکتێبی (ئینترۆپۆلۆژیا السیاسە).

شێوازی بەرهەمهێنانی ئاسیایی لەتایبەتمەندیەکانی شارستانیەتێك جیا لەشارستانیەتی خۆراوایە و ئەم ئەگەرە بوونی هەیە کەوەرچەرخانی مێژوویی بەپێی گروپە مرۆییە جۆراوجۆرەکان چەندین هێڵی تێپەڕاندووە نەك یەك هێڵ، لەلایەکی ترەوە وابیردێتەوە کەتایبەتمەندی شێوازی بەرهەمهێنانی ئاسیایی پەیڕەوی کۆیلەتیە، بەندە و بەکرێگیراوان لەچینی خاوەن ئامرازی بەرهەمهێنان نەبووە، بەڵکو پەیڕەوی زەحمەتکێشان لەدەوڵەتە، ئەگەر ئەم راڤەکردنەی شێوازی بەرهەمهێنانی ئاسیایی دروست بێت، پێکهاتەی کۆمەڵایەتی لەڕێگەی ململانێی چینایەتی بەواتای خۆراوایی ئەوە دەستنیشان ناکرێت، بەڵکو تایەتمەندی ئەو ئەوەیە کەهەموو کۆمەڵگا لەژێر سێبەری چەوساندنەوەی دەوڵەت یان چینی بۆرۆکراتدایە". ریمۆن ئارون. قۆناغە بنەماییەکانی هزر لەکۆمەڵناسیدا.
بەرگی یەکەم. وەرگێڕانی. عەبدولڵا رەسوڵی. ل250. هەرئەم فکرەیەش وای کردوو وارێکخرا کەلەگەڵ کۆمەڵگای ڕۆژهەڵات و دیاردە مێژووییەکاندا بێتەوە کەهەندێکیان لەو ریواتانەدا وسف کرابوون کەگەشتیارەکان دەیانگێڕایەوە" 8 ئەلێرەوە ئەم چەمکە لەدیدی مارکسدا لەرووی مێژووییەوە سەرچاوە دەگرێ کەلەکۆڵۆنی یەکەمەوە هاتووە, دیارە باری کۆمەڵایەتی ئەم کۆمەڵگەیە لەسەر بنچینەی سۆسیالیستێکی سەروەتی پێکهاتبوو, کۆڵۆنی یەکەم ئەو کۆمەڵە خەڵکە بوون کەلەشاری (ژوار) وەکی کۆمەڵەیەکی یاخی هەڵکەوتبوون لەدەسەڵاتی کڵێسای (لۆتەر) خۆیان جیاکردبۆوە, پاش دەساڵ لەئەزیەت کێشان لەژێر دەسەڵاتی ئەم سیستمەدا, ئەمانە کەخەڵکانێکی هەژار بوون و تەنها بەیارمەتی (کواکر) ی مرۆ دۆستەکانی لەندەن وئەمریکا توانیان بگەنە شوێنی خۆیان و قەشەیەکیان بەناوی (بێملەر) دەستنیشان کردو لەپایزی ساڵی 1817 گەیشتنە فلادلفیا, هەر کەگەیشتە ئەوێ 7 پارچە زەویان کڕی کەبەهای هەر پارچەیەك 6000 دۆلار بوو کەدەبوو بدرێتەوە, بەڵام بۆهەر کەسێك چەند دۆلارێکیان هەبوو, ئیدی تەخت و پوخت ئەو بۆپارەیەیان خستە خزمەتی کشتوکاڵ و دانەوێڵەو ئامرازەکانی گەشەسەندن و پێداویستیە خزمەتگوزاریەکانەوە, هەرلەوێش بەعەدالەت پارچە زەویەکانیان لەنێوان خۆیاندا دابەش

کرد"9 ئەم حیکایەتە مێژوویە بۆ مارکس دەبێتە زەمینەیەکی لەبارتر بۆکارکردن لەسەر چەمکی ئینترۆپۆلۆژیای ئابوری, ئەمە جگە لەفەلسەفەی ئەبیکۆرسی یۆنانی و تیۆرەکەی داروین کەلەباری زانستی و مێژوویەوە گەشەی مرۆڤ و ئاڵوگۆڕە بایلۆژیەکاندا.

رەگوریشەی خۆی و خۆزانە سەرەتاییەکان و قۆناغی پیش مێژوویی بەشەریەت لە(اصل الانواع) . دا تیۆریزە کراوە, ئەگەرچی بەپێی بۆچوونی هەندێك لەزاناکانی بواری زیندەوەرە گەردیلەکان و بۆماوەکاندا لەم دواییەدا هاتبوو کە داروینیزمی نوێ ناوبانگی دەرکرد و جۆرێك شکانەوە بوو لەچەمکی سەرهەڵدانی بەشەریەت و زیندەوەرەکاندا, بەڵام داروین پێی وابوو کە هەڵبژاردنی سروشت لەلایەن مرۆڤەوە ئەوە ئەگەڕێنێ کەداکۆکی کردنی زیندەوەرەکان لەپێناو مانەوەدا ئەوە دەخوازێ کەئەندامەکانی یان کارەکانی پەرەدەستێنێ تاکو لەو ژینگەیەدا خۆی بگونجێنێ, سروستیش بەهێزەکان هەڵدەبژێرێت بۆمانەوە, بۆیە لەم دژایەتی کردنەدا هەندێك لەناو دەچن و هەندێکیشیان تاجێگایەك لەشێوەیەکی تردا باشتر دەگونجێن و بەردەوام دەبن.

مرۆڤی نامۆ… مرۆڤ ئامێری

کاتێك چەمکی نامۆیی موناقەشە دەکەین مەرجە هەردوو بارە دەرونیە تەندروستەکەو بارە ئاساییەکەی کەهۆشیاریە لەبەرچاو بگرین, مەبەستمە بۆ ئەم نامۆگەری لەسروشتی مرۆڤدا شتێکی ئەزەلیە کەوڵامدانەوەی شتە نهێنیەکانی پێنیە, مردن بەشێك لەونهێنیانە پێکدەهێنێت, بەڵام نامۆگەری بەمانا فەلسەفیەکەی لەدەرەوەی (جوگرافیا و زمان و سایکۆلۆژیادایە) هەربەم شێوەیەش نامۆبوون بۆدابەزاندنی چالاکی خۆبزوێنەرو ئازادی مرۆڤ بوو بەئامرازێك, ئیدی ژیانی نەوعی بووە هۆی ئەوەی مرۆڤ تەنها وەکو ئامێرگەلێکی لێبێت "سروشت وەك چۆن ئامێرەکانی ژیان بۆکار دەستەبەر دەکات, بەمانای ئەوەی کاری شایستە بێت ئەو شتانەی کەکاریان لەسەر دەکرێت ناتوانرێ ژیانی تێدای هەبێت, بەمانایەکی تر هەندێ جار ئامێرەکان ژیانیش دەستەبەر دەکەن, واتە ئامێرگەلێك کەبۆ زامن کردنی ژیانی مەتریالی خودی کرێکار پێویستە" 10 ئیتر ئەم چەمکە کەوتە نێو بەها فەلسەفیەکانی وەك دەرونناسی, دواتر بوو بەتیۆرەیەکی رەخنەیی لەکۆمەڵگەو دواجاریش پێکەوە لکاندنی بەماتریالیزمی دیالکتیکەوە, هەروەك چۆن ئەم زەرورەتە لەقوتابخانەی فرانکفۆرت دیراسە کراو لەسەردەستی (تیۆدۆر ئادۆرنۆ و هۆرکهایمەر و دواتریش مارکۆزە و فرۆم هتد) وەك تیۆرێکی رەخەیی لەکۆمەڵگەو سیستمە

فەرمانڕواییەكەی, بەڵام وەك (ویلهە□م رایش) ئاماژەی پێدەكات, ئەوەی كە فرۆید كاری لەسەر كردووە تەنیا ئاشكرا كردنی شتە نێگەتیڤكانی كۆمەڵگەو دەرهاویشتەكانی دەسەڵاتی باوكسالاری و نەخۆشیە دەرونیەكانە, بۆیە ناكرێ بەراورد بكرێ لەگەڵ فەلسەفەی ماركسیزم, چونكی ئەم فەلسەفەیە بۆگۆڕینی ئەودونیایەیە كەچینەكانی لەبەرانبەر یەكتردا راگرتووە, بەمەش ماركس پشت بەو مەتریالە بەشەرییە دەبەستێ كەلەبزوتنەوەیەكی جەماوەریدا خۆی دەنوێنێ, ئەم چەمكەشی لەوپێناسەیە دەركرد كەتەنیا نەخۆشیەكی دەرونیە و بەس, بەڵگەش بۆئەم راستیە ئەوەیە كەمرۆڤ بوونەوەرێكی بەرهەمهێنەرە, بەڵام كاتێك لەبەرهەمی كارو چالاكیەكانی بێبەش دەكرێ, تەنها وەك ئامێرێك چاوی لێدەكرێ, دووچاری نامۆبوونێكی رۆحی و جەستەیی دەبێت, ئەمە لەباری ماتریالیەوە, لەباری فەرهەنگیشەوە ئەوكاتە خۆی بەنامۆ دەبینێ كەوەك تاك لەگەڵ فەرهەنگی كۆمەڵگەدا نایەتەوەو دادەبڕێ و ناویەوێ لەبۆتەی شتەباوەكان بمێنێتەوە كەلەگەڵ بیرو بۆچونی كۆمەڵگەدا تەریب بێت, لەلایەكی ترەوە مرۆڤ كاتێك دەڕوانێ لەدونیایەكدا سامانێكی لەبن نەهاتووی تێدایە و بەهرەمەند نیە تیایدا, هەروەك چۆن وەزی خۆی لەرێگای مەرجە هەقیقیەكانەوە دەخاتەگەڕو بەشێوەیەك لەشێوەكان دەیگوازێتەوە بۆناو واقیعێك كەلەبەرانبەر واقیعێكی تردا ناكۆكی هەیە و دەیەوێت لەناوی بەرێت, ئاوەهاش دەیەوێت لەدەرەوەی شتە داسەپاو و سنوردارەكان هەڵبسوڕێت, ئەمەش پێچەوانەی ئەو دەربڕینەیە كەخوود بەئەندازەی گەورەیی گەردوون گومانی لەخۆی هەیە, لەڕاستیدا ئەمە پرسێكی فەلسەفیە, رەنگە بشێ بۆئەوەی مرۆڤ وەك سەنتەری عەقڵ خودێتی خۆی بەئەندازەی جەوهەرێكی گەورەتر لەوقەوارەیە ببینێ, بەڵام دواجار هەرئەم تێڕوانینە گشتگیرتر دبێت و لەبارەكانی دیكەشدا دژ دەوەستێتەوە, لێرەوەیە خوێندنەوەكەی ماركس بۆنامۆگەرایی پێچەوانەی خوێندنەوەكەی جامیعەی فرانكفۆرتە, چونكی یەكەم كارێك كەپێی هەڵساوە لەڕووی دەرونیەوە لەقوتابخانەی فرانكفۆرت لەسەر ئیشكیالیەتەكانی تیۆری و رەخنەیی كۆمەڵگە نوسینی گەشەسەندنی عەقیدەیی ئاینی مەسیحی بوو كەبەناونیشانی “میتۆدو وەزیفەی سایكۆلۆژیای كۆمەڵایەتی و شیكردنەوەكانی نوسیویەتی تەندروست نەبووە, ئەو میكانیزمەی كەبۆ ئینسجام كردن و شیكردنەوەی دەروونی میتۆدی ماركسی بەكاری هێناوە گونجاو نیە” 10

هەر لەو سەروبەندەدا كەقسە لەسەر دوالیزمیەتی چاكەو خراپە دەكات, ئەو چیرۆكانەش كەبۆنمونە هێناویەتیەوە دەڵێ” پێویستە لەسەرخوا بەڵێنەكانی بباتەسەر هەروەك چۆن مرۆڤ بەڵێنەكانی خۆی دەباتە سەر” 11 لەوێ لەو بیرۆكەیەدا باس لەوەدەكات كەمەسیحیەت ئەگەر پێشتر

وەك خاوەن كێشەیەكی مرۆڤایەتی سەریهەڵداو بەمەبەستی ئەوەی عەدالەتێك بێسەرجەم مرۆڤایەتی بەرهەم بێنێت كەدواتر بۆسەر ژیانی واقیعی تەرجەمە كرایەوە بوو بەسیستمێكی دەسەڵاتدارێتی, هەروەك چۆن كێشمەكیشمی كاسۆلیك و پڕۆتستانت و پێشتریش حوكمڕانیەتی ئیمبراتۆریەتی رۆم و ئیماندارە مەسیحیەكان لەئارادابوو, ئەمە لەكاتێكدا واقیعیەتی دوالیزمی ژیان و بەریەك كەوتنی دژەكان و چارەسەركردنی لەنێو مێژوو بەتەواوی لەنێو باوەڕداره تیۆریستەكان خەیاڵێكی دروست كراوە كەرەخنەگرەكانی مێژوو پێكیان هێنابوو, ئەوەش كەلەنێوان خواو ئینسانەكاندا پەیوەندیەك هەیە ئەگەرچی ناتوانین بڵێین وەهمە, بەڵام لەڕاستیدا لەفەرامۆشكردنی واقعێك بەولاوە هیچی تر نیە.

شیكاركردنی میژوو لەسەردەمی مەسیحەوە جۆرێك لەتەسك بینی مێژووی بەشەریەت بوو كەماركس ئاماژەی پێداوە, ئەوفاكتەرانە تێكەڵ بەدیالكتیكی مێژوویی بوون و لەگەل ئەزمونەكانی ژیاندا لەرووی نەوعی و باری كۆمەڵایەتی و مێژوویشەوە تێكەڵ بەیەكتر بوون “12 لەبەشی یەكەمی كتێبی سەرمایەدا هاتووە ” ئەو پاڵنەرانەی دەبینرێن لەرووی فۆڕمەوە لەژیاندا بەشێوەیەكی گشتی ئاماژەیە بۆسروشتی مرۆڤ “13 لەلایەكی دیكەوە سەبارەت بەپێویستیە دەرونی و غەریزیەكانیش هاتووە” ئەوە تێربوونی پێویستیە بنچینەییەكانە وادەكات بەرەو پێویستیە نوێیەكان بچین, لەهەمان كاتیشدا بابەتی بەكارهاتوو لەرێگای شتەبەكارهێنراوو پاڵنەرەكانەوە بەكاردەهێنرێت, تەنانەت خودی ئینسانیش لەرێگای تێربوونی پێویستیەكانیەوە بەرهەمدێن و ئیشكالیاتە نوێیەكانیشی هەر لەنێو ئەم پێویستیانەدایە كەپێویستی نوێ دەخوڵقێنن”14 ئەگەرچی ئەریك فرۆم پێی وایە چەمكی سایكۆلۆژیا و مەتریالیزم پێكەوە وێڵدەكەن, بەبۆچوونێكی هۆشیارانە نەك بەوەسفێك بنچینەی مێژوو, بەڵكو بەپێچەوانەوە وەكو هێزێكی تری شاراوەیە”15

هەرچی بۆچوونی ماركسیشە” ئەو هێزە لەغەریزە بنچینەییەكانی ئینسانە لەناو چوارچێوەی كۆمەڵگەیەكی چینایەتی دایە كەفرۆم دەیەوێت ئەم ئاسەوارە دەرونیە واتە ئامۆژگاریە ئاشكرا بكات كەحیكایەتی بنچینەیی و تایبەتمەندیەكانی سێكسی نین, ئیدی ئەوكاتە دەكرێت بڵێین رێگا چارەی برسێتی ئاسانە ئەویش بەدەست هێنانی بژێوی و پەیدا كردنی نانە, بەڵام سێكس كەئیشكالیەتێكەو چارەسەر ناكرێ, پەیوەندی بەمێژووی سێكس و دەسەڵاتەوە هەیە” 16 ئەوەش كەلەبارەی فەلسەفەوە ماهیەتی خودی مرۆڤی دیاری كردووە, بریتیە لەكۆی ئەو تایبەتمەندیە دەرونیانەی كە (غەریزەی پاراستنی خود

غەریزەی موڵکایەتی تاك و غەریزەی دەسەڵات و هتد) لەجەستەی ئینساندا کۆما بووە….

سەرچاوەکان

1: دەسنوسە فەلسەفیەکانی کارل مارکس . بڵاوکراوەکانی کۆمەڵەی ئێران. وەرگێڕانی بۆ کوردی. ب ئارام
2: هەمان سەرچاوەی پێشوو
3: گۆڤاری سەردەم ژمارە 9 دۆسیەیەك دەربارەی مارکس ساڵی 2000
4: منگق مارکس. نوسینی یندریش زلنی . منشورات الابحاپ اشتراکیە ل159
5: نامەفەلسەیەکانی مارکس بۆ ئارنۆڵد سەبارەت بەدەوڵەت ساڵی 1842
6: هەمان سەرچاوەی پێشوو
7: الانتروبولوجیا السیاسیه. جۆرج بالاندیه. ت. علی المصری. الموسسه الجامعیه للدراسات والنشر والتوزیع ل22
8: الاصل العائله و الملکیه خاصه والدوله. فریدریك انکلس.ترجمه و الگبع. دار التقدم . موسکو
9: ئانتی دۆهرینگ باسێك لەسەر سۆسیالیزم (ئەنگلس) ل80
10: گۆڤاری سەردەم ژمارە 14 ل8
11: مدرسه فرانکفورت نشاتها ومغزاها وجهه نچر مارکسیه . د فیل سلیتر ت. خەلیل کلفت
12: سەرمایە بەشی یەکەم (کارل مارکس) ت. محمد عیتانی ل10
13: هەمان سەرچاوەی پێشوو
14: مرۆڤ لەروانگەی مارکسەوە . ئەریك فرۆم . وەرگێڕانی هەنگاو ساڵی 2000
15: مدرسه فرانکفورت نشاتها ومغزاها وجهه نچر مارکسیه . د فیل سلیتر ت. خلیل کلفت
16: منگق مارکس. یندریش زلنی. منشورات الابحاپ الاشتراکیه ل198. 209 . 217

بۆ پێم وابوو ڕیفراندۆم ناکرێ؟
… سمکۆ عەبدولکەریم

ئەو پرسیارەی بڕیارمدا بوو دوای ئەنجامدانی وەڵام بدەمەوە..........

من:

من کوڕی پیاوێکی هەژاری بڕنۆ لە شانی شۆڕشی ئەیلول -م، ئەو هەر لەسەرەتای ئەو شۆڕشەوە ساڵی 1961 تاکو 1975 ئەو بڕنۆیەی هەر بەشانەوە بوو، تا ئەو ڕۆژەی لە شانیان کردەوە، هەشت ساڵی تەمەنم لە نێو کونە ئەشکەوت و ئاوارەیی ئێران و باشوری عێراق و کووچی زیندان بەسەر بردوە، ئێستاش فڕەفڕی فڕۆکە ناوپاڵم هاوێژەکانی سیخۆ و باجەر و مێکی ڕوسی لە گوێمدا هاشەیان دێ.
ئەو من-ەم بۆ ئەوە بوو.. من دەرچووی سەرەتای قوتابخانەی کوردایەتیم، بۆیە ئەوانەی دەیانەوێ ڕۆحی ئینتیما و نیشتمان پەروەری و کوردایەتی بۆ خێزان و ئەو ژینگەیە بگێڕنەوە کە خودی کەسەکەی لێوە سەرهەڵداوە و گەشەی کردوە، ئەوە دیاربێ کە من دەرچووی ئەوێم.
لە وێوە هاتووم بە چەندین هەوراز و نشێوی ئەم مەملەکەتەدا شوڕ بوومەتەوە و سەرکەوتووم.

لە ناخەوە ئەو بیرو باوەڕەم هەڵگرتوە و نەمهێشتوە لەق بێ، بە کورتییەکەی ئەوەی پەیوەندی بە خودی خۆمەوە هەبووە لە ڕووی ئینتیما و ئیرادە و باوەڕ و خۆڕاگری و بەرگری، هەوڵمداوە بیپارێزم.
بەڵام کاتێك هەڵوەستەیەك دەکەم و ئەو پرسیارە لەخۆم دەکەم، کە من بۆ لە ئێستادا هەمان ئەو ڕۆحەی جارانم نەماوە، یان لانی کەم نەمتوانیوە وەك خۆی بیپارێزم؟
پەنجەی تۆمەت بۆ سەرکردەکانی کورد و پارتییە سیاسییەکان و ئەو ئەقڵە سیاسییە سەقەتەی کورد درێژ دەکەم کە بە درێژایی مێژوو هەوڵیان داوە کەسایەتی و ئیرادە و شکۆی تاکی کورد تێك بشکێنن، ئەوان لە جباتی ئەوەی لە چوارچێوەی پەروەردە و زانست و فکر و ئەخلاقی سیاسییەوە بونیاتی کەسایتییەکی بە هێز بکەن، بە پێچەوانەوە بە شێوەیەکی گشتی ڕۆژ بە ڕۆژ ئەو بونیاتەی هەشبووە لەقیان کردوە.

تا ئەو ئاستەی ئینسانی کورد نەتوانێ باوەڕ بە ڕاستی و جدیەتی سەرکردەکانیشی بکات، وەك ئەوەی بەر لە ئەنجامدادانی ریفراندۆمەکەی 25-9 بینیمان و هەستمان پێکرد.
بەڕاستی دەبێ ئەو پرسیارە بکەن و بەجدیش لێیبکۆڵنەوە، بۆچی من و زۆربەی هەرەزۆری هاوڵاتیانی کوردستان ئەو باوەڕەمان هەبوو کە ریفراندۆم ناکرێ؟ لەبەرامبەر کەمینەیەکی کەمدا کە پێیان وابوو دەکرێ و مەسەلەکە زۆر جدییە.

بەشی زۆری ئەوانەی بەو باوەڕە یەقینە گەیشتبوون، ئەو حزبیانە بوون کە زۆر لە نزیکەوە لەوە دڵنیا کرابوونەوە کە مەسەلەکە لەوە دەرچووە پاشەکشەی لێبکرێ، بۆیە ئەو بازنە بچووکەی دەوروبەری بەڕێز مەسعود بارزانی کە شەو و ڕۆژ بێ پسانەوە و بە هەموو شێوەیەك لە هەوڵی گەیاندنی ئەو ڕاستییەدا بوون، کە ئەنجامدانی ڕیفراندۆم فاکتێکی مسۆگەرەو مومکین نییە پاشەکشەی لێبکرێ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەر نەیانتوانی ئەوە لە مێشکی هەمواندا داکوتن و ئەو گومانە بەڕەوێننەوە کە زۆربەی هاوڵاتیان لەبەرامبەر ئەنجامدانی ڕیفراندۆمدا هەیان بوو.

مەترسی ئەو گومانە لەوەدا زیاتر دەبێ و پێویستە هەڵوەستەی لەسەر بکەین، کاتێك دەبینین خودی مەسعود بارزانی-ش دێتە سەر شانۆکە و لە ڕێگەی کۆڕ و کۆبوونەوەی جەماوەری، بە هەموو شێوەیەك جەخت لەسەر ئەو ڕاستییە دەکاتەوە کە ئەنجامدانی ریفراندۆم جدیەتێکی حەتمییە و قابلی پاشەکشە لێکردن نییە، ئەگەرچی ئەم جەختکردنەوەی ئەو، بەشێوەیەك لە شێوەکان دەبێتە هۆی دروستکردنی جۆرێك لە باوەڕپێکردن لای بە شێکی دیکەی هاوڵاتیان، بەڵام دیسان بەو شێوەیە نییە ببێتە هۆی ڕەواندنەوەی ئەو گومانەی بەشێك لە هاوڵاتیان کە تا دوا ساتەکان و بگرە هەبوو تا ئەو کاتەی نەیبینی خەڵك دەنگ دەدات هەر باوەڕی نەکرد کە ڕیفراندۆم دەکرێ.
ئەمەش بە هیچ شێوەیەك کێماسی نییە بۆ ئەو کەسانە.
دەزانن بۆ؟

چونکە دەمێکی دورو درێژە ئێمە هەر بەوە ڕاهێنراوین کە باش نییە لەبەرامبەر کەسدا بڵێین نەخێر، لەوەتەی خۆمان ناسیووە هەر دەبینم و دەبیستم، لەبەرامبەر داواکاری و داخوازییەکانی وڵاتان وخودی دوژمنانی کوردیشەوە، هەر دەست لەسەر سنگ بووینە، لە ژێر فشارو داواکاری دوژمنانمانەوە شەڕی یەکترمان کردوە و شەڕەف و ناموسی یەکترمان خستۆتە ژێر پێڵاوەکانمان. من لەوەتەی خۆم ناسیوە هەر لە تێکچوونی شۆڕشی ئەیلول و دواتر ڕووداوەکانی دواى ڕاپەرین و

دواتریش شەڕی ناوخۆ و هەروەها ڕووداوەکانی دوای ڕووخانی بەعس، هەر بینیومە و هەر بیستومە، سەرکردایەتی کورد باش و خراپ، هەر بە گوێی دوژمنەکانی کردوە، نەیان هێشتوە ئێمە دوژمنی راستەقینەی خۆمان بناسین، دوژمنەکانمان ڕۆژێك دۆست و ڕۆژێك دوژمن بووە، لە کاتێکدا وەك ئالان بادیۆ دەڵێ: (دوژمن بە شێکە لە جەوهەری سیاسەت، هەر سیاسەتێکی ڕاستەقینە دەبێ دوژمنی ڕاستەقینەی خۆی بناسێت)

بە هێنانەوەی دنیایەك بیانوو ویستویانە باوەڕمان پێ بێنن، کە ئەگەر ئەوە نەکەین، ڕەنگە ئەو ئەزموونە ساوایە لە دەست بدەین، بۆیە بۆ ئەوەی بتوانین خۆمان بپارێزین، دەبێ ئەوەی ئەوان دەیڵێن بە گوێیان بکەین، ئەگەر لەسەر حیسابی یەکتر کوشتنی خۆشمان بێ.
بە درێژایی ئەو ماوەیەی دوای ڕاپەرین بەردەوام بە هۆکارە جۆراجۆرەکان نەك هەوڵی بونیاتنانی کەسایەتی بە هێز و خۆڕاگری بڕوا بەخۆبوو نەنراوە، بەڵکو ئەوەشی هەبوو لە نێوبراوە، یان لانی کەم بێهێز و بێ بایەخ کراوە.
لەم ڕوانگەیەوە ئاسان نییە بتوانی لە ماوەی شەو و ڕۆژێکدا ئەو باوەڕ و ئیرادەیە دروست بکەیتەوە کە لانی کەم نزیکەی بیست و پێنج ساڵە ئەم دەسەڵاتە ئەو باوەڕ و ئیرادەیە لاواز دەکات.

ئاخر ئاسان نییە تۆ بتوانی باوەڕ بەوە بێنی، ئێستا رابەرێکت هەیە لەبەرامبەر ئامانجێك و مافێکی لە مێژینەی لێزەوتکراودا ئامادەیە تەحدای هەموو دنیا بکات، ئامادە نییە گوێ لە کەس بگرێ، لە ماوەی تەنیا چەند مانگێکدا، لە باوەڕبوون بە ئیرادەی دەرەکی دەگەڕێتەوە بۆ ئیرادەیەکی داڕوخاوی ناوەخۆ، ئاسان نییە باوەڕ بکەی تۆ ئێستا خاوەنی سەرکردەیەکی بە ئەمریکا و وڵاتانی زلهێزی دنیا دەڵێ (نا) ئاخر ئێمە هەرگیز ئەوەمان نەبینیوە، لە قوتابخانەو فێرگە سیاسی و حزبییەکان ئەو پەروەردەیە نەکراوین، تۆ واز لەو ڕۆژە بچووك و کەمە بێنە کە هەر لە سروشتدا خاوەنی ئەو باوەڕو ئیرادەیەن، واز لەو کەسە درۆزنانەش بێنن کە بەدرێژی دروشمبازانە و سۆزی نیشتمان پەروەرییەکی لە جەوهەردا خاڵی، دەیانەوێ بڵێن ئێمەش ئەو ئیرادەو باوەڕەمان هەیە، چونکە هەردوو حاڵەتەکە لە ڕۆژە سەخت و ناسکەکاندا بەدیار دەکەوێ، ئەو دەمەش سوودێکی ئەوتۆی نییە، هەروەك "ئیمام عەبدولفەتاح ئیمام" لە کتێبی (الاخلاق و السیاسە)دا دەڵێ : (ئەوانە لە دەهۆڵ کوتین و زوڕنا لێدان و دروشمی بریقەداردا شارەزایی باشییان هەیەو ئاسمانت بۆ دەهەژێنن و "بەسەرو ماڵ" خۆیان بە قوربانی فەرمانڕەوا دەکەن، دوایش لە کاتە ناسك و

پێویستەکاندا وەك بەرزەکی بانان بۆی دەردەچن و تێیدەتەقێنن)

لێرەوە دەگەینە ئەو ئەنجامەی کە بەهۆی ئەوەی کورد بە درێژایی مێژووی خۆی خاوەنی سەرکردایەتی و پارتێکی سیاسی بێخەوش نەبووە، بۆیە نەتوانراوە میللەتێکی بێخەوشیش بەرهەم بهێنرێ.
ئەم وەرچەرخانە گەورەیە لە هەڵوێستی سەرکردایەتی کورد بۆ هاوڵاتیانی، جێگەی تێڕامان و لێوەردبوونەوەیە، سەرەنجام جێگەی گومانە و بە ئاسانی ناتوانێ باوەڕ بەوە بکات کە ڕوودەدات، چونکە لە رابردوودا هەڵوێست و حاڵەتی وای نەبینیوە، بۆیە پێویستە لەم گۆشە نیگایەوە لەم مەسەلەیە بڕوانرێ، بەر لەوەی پەنا ببرێتە بەر تێگەیشتنی وەهمی و دوور لە لێژیك، یان لانی کەم هەوڵبدەن حاڵەتەکان لە یەکتری جیا بکەنەوە بۆ ئەوەی بە ئەنجامێکی باش بگەن، هەوڵبدرێ بەهەر شێوەیەك بێت ئینتیما و ئیرادە و متمانەیەکی راستەقینە بگەڕێنرێتەوە، چونکە سەرەنجام هەر ئەو ئینتیما و ئیرادەو متمانەیە پارێزگاری لەو دەستکەوتانە دەکات کە بەدی دەهێنرێن، ناشکری ئەوە لەسەر وەهمێکی وەهمی بینا بکرێ و لە کاتی رووداوە ناخوازراوەکاندا کەس نەبێ بە برای ئەوی تر.

لێرەوەیە ئینسان ناتوانێ باوەڕ بەوە بکات کە خەریکە ڕوودەدات، چونکە ئەگەر واقیعێکیش لە ئارادا بێ، ئەوە لە لایەکی ترەوە تێگەیشتنێکی دیکەی ئێمە هەیە بۆ ئەو واقیعە، ئەویش لاوازی ئینتیما و ئیرادەی باوەڕە، لە کاتێکدا لەم سەردەمە نوێیەدا ئەمریکا هەرگیز ئامادە نییە پشتیوانی لەوەها نەتەوەیەك یان گرووپێکی نەتەوەیی بکات ئەگەر خاوەنی ئیرادەیەکی بەرگری بە هێز نەبێت، وەك ئەوەی لە خۆرئاوای کوردستان بینیمان.
من کە ئەو ئیرادەیە نابینم چۆن بتوانم باوەڕ بکەم بەوەی کە ڕوودەدات.

کاتێك ڕووداوەکەی 11-ی سێپتێمبەر لە ئەمریکا ڕوودەدات، هاوڵاتیانی ئەم وڵاتە بە هەموو رەگەز و چین و توێژێکییەوە ئاڵای ئەمریکا لەسەر باڵەخانەو ماڵەکانیان قایم دەکەن، ئەوانەشی کە لەوپەڕی بێزاریدا بوون و دەیانویست بە یەکجاری ئەمریکا بە جێبهێڵن بڕیاری مانەوە و بەرگریکردن دەدەن و جارێکی دیکە ئینتما و باوەڕ بۆ نیشتمانەکەیان تازە دەکەنەوە بەڵام لێرە لە دۆخێکی ئەوهادا هاوڵاتیان زیاتر بیر لە کۆچ و بەجێهێشتنی کوردستان دەکەنەوە، ڕێك لەم کاتەدا کە کورد ڕیفراندۆم دەکات ژمارەیەك هاوڵاتی کورد لە دەریای ئیجەدا دەخنکێن.
کێ دەتوانێ ناخی هەموو ئەوانەش تێبگات کە بەم بۆنەیەوە شەوانە

هەڵدەپەڕین، باوەڕتان بێ لایەکی بیریان هەمیشە بەلای ئەوەوەیە چۆن بتوانن لە دەرفەتێکدا ئەو خاکەی هێندە لەسەری هەڵپەریون بە جێی بێڵن.
هەرچەندە زۆر گومانم لەوە نییە کە بەڕێز مەسعود بارزانی ئەوە نەزانێت، چونکە مام جەلال لە کتێبی دیداری تەمەندا باسی ئەو خاڵەی کردوە.
لە کۆتایدا ئەو تێگەیشتنەی من هەرگیز ئەو پێشمەرگە قارەمانانە ناگرێتەوە کە شەو و ڕۆژ لە پێشی پێشەوەی بەرکانی ڕووبەڕوو بوونەوەن، ئەگەر لە خۆبوردوویی ئەوان نەبێ هەرگیز ئێمەش دەرفتەی ئەو جۆرە نووسینانەمان نาب□ت.

گفتوگۆیەکی نێوان ئالان بادیۆ و نیکۆلانرونگ
الاخلاق والسیاسە/ امام عبالفتاح امام/لا 15
هەمان سەرچاوە

ئێمە کێن؟ نووسینی ساموی□ل پ. هنتگتۆن-لاپەرە 12

چیرۆکی کوردی و کێشەکانی لە دیدی نوسەرانەوە

چیرۆك یەکێکە لە ژانرە گرنگەکانی ئەدەب و یەکێکیشە لە کۆنترین بوارەکانی نوسین، لە کورترین پێناسەی ئەم ژانرەدا، گێڕانەوەی بابەتێکە لە کورترین ماوەدا. بۆ قسەکردن لەسەر چیرۆکی کوردی و کێشەکانی ئەم دیدارانەمان لەگەڵ چەند چیرۆك نوسێکدا ئەنجامدا.
ئامادەکردنی تەوەر: شاخەوان سدیق ....

نوسەرو وەرگێڕـ: ڕەوف بێگەرد

ئەو گۆڕانە بەرچاوانەی کە لە ماوەی ساڵانی ڕابردوودا لە چیرۆکی کوردیدا ڕویانداوە چین؟ لە چیرۆکی (لەخەوما)ی (جەمیل سائیب)ەوە

ئا ئەمڕۆ. هەم لە ڕووی تێکست و تێماو ماناوە، هەم لە ڕووی تەکنیك و گێڕانەوەوە؟

رەووف بێگەرد/ ئەو گێڕانەی باسی لێوە دەکەیت کارێکی حەتمیە. چونکە سەدەیەك تەمەن نەك بۆ ژانرێکی ئەدەبی، بەڵکوو بۆ سەرجەم پرۆسەی مەعریفی زۆرە، بەتایبەتی دوای ئەو ئاڵ و گۆڕە خێرایەی لەدوای هەردوو جەنگە جیهانیەکەوە هاتنە گۆڕێ و بوون بە هۆی گۆڕینی گەلێك سیستەم و تەنانەت ئەو بەها کۆمەڵایەتیانەیش تا ڕادەیەکی زۆر بەسەر ئەقڵ و هزری کۆمەڵگای مرۆڤایەتیەوە هێلانەی نەمریی بۆ خۆی چێ کردبوو. هیچ شوێنێکی چەپەك و تەریکی سەر ئەم ئەستێرەیە نەمایەوە کاریگەریەکانی ئەو تراژیدیا سامناکەیان بەرنەکەوێت و دەست لە یەخەی گەلێك لە بەهای چەق بەستوو بەرنەدەن.
بەلای منەوە چیرۆکی لەخەوماکەی جەمیل سایب بۆ ئەو سەردەمە کارێکی دیار و ناوازەیە، ئەمەم لە زۆر دیمانەی تردا وتوە. چونکە جگە لەوەی یەکەم چیرۆکی کوردیە، یەکەم هەنگاوی ئەدەبیی نووسینی پەخشانیشە کە بە ڕەخنە دەست پێ بکات. نووسەرەکەی بوێرانە لە شان و شکۆیەکی پێ لە خەوشی و کەلێنی سیاسەت بدات کە لە ڕێگای گەندەڵیەوە پیادە کراوە و جەماوەر لە سایەیدا جگە لە برسیەتی و ئاسایش نەدیوی و لە دەرگای جل خوارنەدان هیچی نەچنیوەتەوە. من هەمیشە ئەوە بە شەرەفی چیرۆکی کوردی دەزانم کە لەنێو گەرداوی سیاسی و ئاپوورەیەکی بێ جەمسەر و تابۆیەکی سەپێنراودا دەنگ هەڵبڕێت و تابۆکان بلەرزێنێت. دوای لە خەوما چیرۆك و گێرانەوەکان ئاقاری تریان لەبەرگرت کە تا ڕادەیەکی زۆر چاولێکەریی مۆدێلێکی ئایدیۆلۆژی نوێ بوو کە نەك تەنیا کۆمەڵگای کوردی، بەڵکوو سەرجەم کۆمەڵگاکانی تریشی گرتەوە. بابەتەکان زیاتربوون بە ململانێی چینایەتی کە لە زەبر و زەنگی دەرەبەگ و خاوەن زەویی لەلایەك و، بەرەنگاربوونەوەی جوتیار و پاڵە لەلاکەی ترەوە سەرچاوەی دەگرت (زۆربەی ئەو چیرۆکانە لە یەکتر دەچوون، چونکە هەر لە سەرەتاوە خوێنەر دەیزانی سەرچاوەی کێشەکە چیە و کارەکتەرەکانی لەکوێدا خۆدەبیننەوە) جگە لەوەی زمانی گێڕانەوە حیکایەت خوانی دوور لە تەکنیك و شێوازە هونەریەکانی گێڕانەوە بوون.

بەڵام بەهۆی دەرکەوتنی گۆڤاری گەلاوێژەوە (١٩٣٩ – ١٩٤٩) لەژێر کاریگەری ئەو وەرگێڕانەکەمانەدا کە لە ئەدەبی ئەوروپاوە دەکرا، وردەوردە چیرۆکی کورت شەقڵی تایبەتی خۆی گرت، بوو بە ئەدەبێك ستایڵ و تایبەتمەندیی خۆی بدۆزێتەوە و لەو قاوغە تەنگەبەرەیش دەربچێت کە ناوەرۆك و بابەتیان قۆرخ کردبوو. بابەتی خۆشەویستی،

کێشەی نەتەوایەتی، تاکەتاکە ئاوڕدانەوە کە خولیاکانی تاك بوون بە کەرەسەی چیرۆك. من وادەزانم گۆڕانی بنەڕەتی بەسەر فۆرم و بابەتی چیرۆکی کوردیدا لە سەرەتای ساڵانی حەفتای سەدەی ڕابردووەوە دەست پێ دەکات. بەتایبەتی دوای گۆڕانێکی سیاسی کە بواری بڵاوکردنەوەی فراوانترکرد و پەنجەرەیەکی لەسەر بیری ئازاد و گەڕان و سووسەکردنی نوێ کردەوە. لەم سۆنگەوەیەوە، کۆمەڵێك چیرۆکنووس هاتنە ناو کایەکەوە کە تاڕادەیەك کاریگەریەتی ڕاستەوخۆی ئەدەبی ئەوروپایان لەسەربوو.

بەتایبەتی کە توانیان بابەتە تەقلیدیەکان و شێوازە حیکایەت خوانیەکەی جاران ئافەرۆز بکەن. ئەگەرچی ئەم شەپۆلە هەندێکی شڵەژاند، و هەندێکیش بەرهەڵستیان کرد چونکە هەموو مۆدێلێکی تازە زوو هەرس ناکرێت، بەتایبەتیی ئەوانەی نەیاندەتوانی بەشێوازی تازە بنووسن و، هەندێك لەو ڕەخنەگرانەیش کە بە ناوی (قوتابخانەی ڕیالیزمی سوسیالستەوە) شەڕی ئایدیۆلۆژیان دەفرۆشت و لەگەڵ بابەتە تازەکان و شێوازی نووسینەکاندا وێك نەدەهاتن و خۆیشیان پێی نامۆ بوون. ئەم شەپۆلە تا ڕادەیەکی زۆر بایەخی بە مرۆڤ دەدا وەك خۆی و ئەو دەوروبەرەی مەودای بیرکردنەوە و حاڵەتە سایکۆلۆژیەکەی تیا دروست کردوە. بەتایبەتیش گەڕان بەدوای ئەو کەسە پەراوێزخراوانەدا کە کۆمەڵ لێی بەرپرسیارە و خۆیشی فەرامۆشی کردون. لای ئەم جۆرە چیرۆکنووسانە کێشەی تاکەکانی کۆمەڵ کێشەی تەواویی کۆمەڵگایە چونکە بەرهەمی خۆیەتی.

هەبوو. ئەمە بەرەنجامی سیاسەتی پڕ لە ستەم کارانەی دوژمنانی ئازادی و خەون و خەمەکانی گەلی کوردستان بوو کە نیمچە هەڵکێستێکیان لە دژی ئەنجامدا. چیرۆکی ئێستامان، بەتایبەتی لای نەوەیەکی نوێ کە بەرهەم گەلێکی جۆراوجۆری لەبەردەستایە و توانیویەتی شارەزاییەکی باش لە کلتور و ئەدەبی ئەوروپا و ئەمریکای لاتین و شوێنەباڕاکانی تر وەربگرێت. بێگومان ڕۆحێکی تازە و زیندووتری بە چیرۆك داوە. دیارە پۆلێن کردنی ئەو کارانە لە ئێستادا زەحمەتە. پێویستی بە کۆڕ و سیمینار و پسپۆڕ گەلێك هەیە کە شارەزاییەکی تەواویان لەسەر ئەدەبی چیرۆك هەبێت و بتوانن بە ڕەهەندێکی جیاواز لە جاران ئەنجامگیری بکەن. ئەمەیش بۆ ئەم سەردەمە کارێکی ئەستەم نیە.

چیرۆکنووس: ئارامی کاکەی فەلاح

پرسیار: زۆر جار باس لەوە دەکرێت، نووسەری چیرۆکی کوردی زیاتر

بابەت و ناوەڕۆکی تێکستەکەی بۆ گرنگە تا تەکنیك و کەمتر بەلای تەکنیکی نوێ و دۆزینەوەی شێوازی جیای گێڕانەوەدا دەگەڕێ، تا چەند ئەم بۆچوونە ڕاستە؟ ئایا چیرۆکی ئێستای کوردی خاوەنی تەکنیکی نوێ و بەهێزە بۆ گێڕانەوە؟

ئارام کاکەی فەلاح/ بۆ ئەوەی وەڵامی ئەم پرسیارە بدەینەوە باشترە کەمێك باسی تەکنیك و فۆرم و گۆشەنیگاو شێوازی گێڕانەوە بکەین کە لای ئێمەی خۆرهەڵاتی و کورد هەموو ئەمانە بە ناڕۆشنی ماونەتەوە و کاتێکیش خوێنەرێکی کورد (لێرەدا مەبەستم باشەکەشیانە) تێکستێکی دەکەوێتە بەر چاو ئەوا لە باسکردنی زمان زیاتر هیچی تری پێ نییە و لە بارەی زمانیشەوە ڕستەی وەك : کورد وا ناڵێی یان ئەم وشەیە بێگانەیە و هەموو هەڵدەستن خۆیان لێ دەبێتە مامۆستای زمان، گەر ڕێی هەڵە کرد و کەوتە ناو ئەو زەوییانەی بە مین چنراون و لە جیاتی زمانی ، پێنووسەکەی تەتەڵەی کردو باسێکی تەکنیکی کرد بە بۆ ئەوەی بە تەنها یەك ڕستە باسی تەکنیکمان بۆ بکات یان پێناسەیەکی کورتمان بداتێ کە ئەو لەو بارەوە چۆن بیردەکاتەوە، ئەوا هەر لەم هەفتەیەدا دوو ڕستەی کۆمیدیم بەرچاو کەوت وەك ئەم چیرۆکە بە تەکنیکێکی زۆر سادەو جوان نووسراوە، یان ڕستەیەکی تری وەك: لە ڕووی تەکنیکییەوە چۆتە قووڵایی سایکۆلۆژییەوە، ڕستەی وا پێکەنیناویی کە تەواو بێئاگایی مرۆڤی ئێمە پیشان دەدات و لە هەمان کاتدا نەوسنێتی بۆ قسەکردن لەبارەی ئەو شتانەی کە هیچی لێ نازانێ. لە بارەی تەکنیك وفۆڕم و شێوازی گێڕانەوەی تێکستێکدا سێ پرسیاری سەرەکیی دەبێ ئامادە بێت و هەر سێ پرسیارەکەش بەسەر چەند لقی جیا جیادا دابەش دەبن.

پرسیاری یەکەم ئەوەیە: ئەوە کێیە لەناو تێکستەکەدا دەگێڕێتەوە؟ پرسیاری دووەمیش ئەوەیە ئەوەی دەگێڕێتەوە چەند دەزانێت لەبارەی ئەوەی دەیگێڕێتەوە؟ پرسیاری سێیەمیش لە چ گۆشەنیگایەکەوە دەگێڕدرێتەوە؟ با جارێ بێینە سەر پرسیاری یەکەم و وەڵامی بدەینەوە: کە ئەمەش بەسەر چەند لقێکدا دابەش دەبێ و یەکێکیان ئەوەی دەیگێڕێتەوە نووسەرەکە خۆی یەتی، بەو مانایەی نووسەرەکە خۆی دێت و بەسەرهاتەکەمان بۆ دەگێڕێتەوە وەك بۆ نموونە دۆنیشۆتی سێرڤانتس(١٦٠٥) کە بەم شێوەیە دەست پێ دەکات: لە دێیەك لە لامانشا، کە من نامەوێ ناوەکەی بێنم لە کاتێکی زۆر دووریش نا، یان دانتی بە ئیتاڵییەکەی لە دیڤینە کۆمیدییە، خوداوەندی کۆمیدی کە کاری زۆری کردە سەر نووسەرانی وەك جەیمس جۆیس و تی سی ئیلیۆت ولیام بلاك.

لقی دووەم کاتێ ئەوەی دەگێڕێتەوە یەکێك لە کاراکتەرەکانی چیرۆکەکەن کە زۆربەی زۆری ڕۆمان چیرۆکی پێ نووسراوە بۆ نموونە دوکتۆرێك لە دێیەکدا کافکا (١٩٢٢)، من لە دوودڵییەکی گەورەدا بووم، دەبوایە سەفەرێکی زۆر خێرا بکەم. یان ئێوارەی پەروانەی بەختیار عەلی ١٩٩٧ کە بەم شێوەیە دەست پێ دەکات: من (خەندانی چکۆلە) چەندین ساڵ لەمەو بەر هەموو ئەو رووداوە سەیرانە ژیام…. یان لقی سێیەم هەر نووسەر دەیگێڕێتەوە بەڵام خۆی ون دەکات؟ بۆ نموونە کە دەڵێ ئەم چیرۆکەمان هەرچەندە چیرۆکە بەڵام لە ڕاستیدا رووی داوە. یان لقی چوار وەك چۆن پەپوولەیەك لە لقێکەوە دەچێ بۆ لقێکی تر، تێکستەکەش بریتیە لە تۆمارکردنی چەند رووداوێك لە چەند شوێنی جیاواز وەك بۆ نموونە چیرۆکی دزینی خەونەکان یان من و کامێراکەم. پرسیاری دووەم : ئەوەی دەگێڕێتەوە چەند دەزانێ؟ ئەمەش دیسانەوە دەکرێ بەسەر چەند لقێکدا دابەش بێت. یەکەم ئەوەی هەموو شتێ دەزانێ نمونەی ئەمەش دێنکیشێت. لێرەدا گێڕەرەوە بە ئارەزووی خۆی بە فلاش باك دەچێتەوە بۆ دواوە بۆ کاتی ڕابردوو بە فلاش فۆروارد دەچێتە پێشەوە بۆ داهاتووی دوورو نزیك.

لێرەدا ناراتووردەتوانێت بە ئارەزووی خۆی بە ڕاستەوخۆ لەگەڵ خوێنەردا قسەبکات، دەتوانێ چی بەخەیاڵدا بێ، بیڵێت.زۆربەی زۆری ڕۆمانەکانی سەدەی شازدەو سەدەی حەڤدەو هەژدە بەم جۆرە شێوازە نووسراون. هەر لە تۆماس هاردییەوە تا هێنری فاێڵدینگز، بۆ سەلما لاگەرلێفی سویدی و زۆربەی کورتە چیرۆکەکانی چێخەف. دووەم دانە هەر وەك ئەو پەپوولەیەی باسم کرد کە تۆمار کردنی چەند رووداوێك لە چەند کاتێکی جیاوازدا، سێیەم ئەوەی دەگێڕێتەوە دەزانێ کە یەکی لە کاراکتەرەکان دەزانێ، وەك بۆ نموونە ١٩٨٤ ی جۆرج ئۆریێڵ، لێرەدا گێڕەرەوە دەزانێ کە ویستۆن سمپ چی دەزانێ بەڵام کەسی تر ئەمە نازانێ.

چوارەم ئەوەی یەکێ لە کاراکتەرەکان دەزانێ کە ئەوانی تر چی دەزانن بۆ نموونە غەریب ڕیکێرد لە نووسینەوەی دێکدا چونکە زانیاری زۆری پێ دەگات لەوانی ترەوە. پێنجەم دانە ئەوەی دەیزانێ زۆر سنوور دارە ئەمەش بۆ شاردنەوەی زۆری ئەو زانیارییانە لە خوێنەر وەك نموونەی زۆربەی ڕۆمانەکانی ئاگاپا کریستی. لەمەدا گێڕەرەوە ناتوانێ زۆر شت ئاشکرا بکات، بۆیە خوێنەر زۆر زانیاری چنگ ناکەوێت. جاری وا هەیە هێندە سنووردارە کە ئێمەی خوێنەر تەنها لە خەیاڵ و ئەگەری بۆچوون و مۆنۆلۆژو شێەزانی دەروونی کاراکتەرە سەرەکییەکەوە زانیارییەکی کەممان دەست دەکەوێ وەك لە تێکستەکانی هێنری جەیمس و جەیمس جۆیس و فرجینا ولف وەك مۆنۆلۆژی

ناوەکی کە دوایی هەر لای خودی جەیمس جۆیس دەبێتە شەپۆلی هۆش و ئەو وێنە گرنگەی ناوەوەی مرۆقمان بۆ ئاشکرا دەکات بە بەرجەستە بوونی نەخۆشی سەختی دەروونی کە بێگومان سەرەتاکانی ئەم شەپۆلە لای دۆستۆێفسکی دەبینینەوە بە تایبەتی لە تاوان و سزا دا.

بەڵام لای جەیمس جۆیس لە ڕۆمانی ئۆدیسیۆس (١٩٢٢) کە یەکێ لە کاراکتەرەکان لە کۆتاییدا بە پەنجا لاپەڕە بە تەنها مۆنۆلۆژ کۆتایی بە ڕۆمانەکە دێنێت. لێرەدا من دەتوانم لقی شەشەم بۆ زۆربەی نووسەرە کوردەکان بکەمەوە ئەویش بەوەی نە هیچ بە خوێنەر دەڵێت و نەهیچیش دەزانێ واش دەزانێ هەموو شتێ دەزانێت. ئێستا دێینە سەر سێیەم پرسیار ئەویش وەك وتم لە چ گۆشە نیگایەکەوە دەگێڕیتەوە؟ یان کێ رووداوەکە دەبینێ؟ ئەمیش دەبێتە چەند لقێك و یەکێکیان گۆشەنیگای دەرەکی وەك کەسی سێیەمی وەك (ئەو یان ئەوان)، یان گۆشەنیگای ناوەکی وەك ڕاناوی یەکەمی من وەك لە هەندێ لە چیرۆکەکانی ئێلیس مۆنرۆ. ئەمەش کە تا ئێستا من باسم کردووە هیچیان تەکنیك نین و کە لە حەفتا و هەشتاکان دا بەم جۆرەیان دەوت تەکنیك ئێستاش زۆربەی خوێنەرو نووسەران ئەو تێگەیشتنەیان هەیە، لەم سێ پرسیارەوە کە کردم تۆ دێیت و تەکنیکی چیرۆك و ڕۆمان بۆ تێکستەکەت هەڵدەبژێری و لە تێکەڵییەك لەم سێ پرسیارە دروستی دەکەیت. وەك وتم ئەمانە تەکنیك نیین بەڵکو فۆرمی کەسایەتین لە ناو تێکستەکاندا، تەکنیك بریتییە لەو هێزەی کە دەبێتە ڕێخەرو دابەشکردنی رۆڵ وکەسایەتی و دیمەن و رووداوەکانی ناو چیرۆك و رۆمان تا هارمۆنییەك بدات بە گێڕانەوە.تۆ قەت ناتوانی پێش ئەوەی بنووسیت بڵێیت من ئەو تەکنیکە هەڵدەبژێرم چونکە نووسەر ناتوانێ تەکنیك هەڵبژێرێت بەڵکو پێویستی ڕۆمان و چیرۆکەکەیە دەیسەپێنێ بەسەرتا، بۆ نموونە گەر کاراکتەرەکانی تۆ لەو گۆشەنیگایەوە قسە بکەن کە زانیاری کەمیان هەبێت و لە هەمان کاتدا نووسەر خۆی زۆر بەشداری نەکات و نەبێتە دەمڕاستیان، ئەوا لێرەدا تۆ پێویستت بە تەکنیکی فرەدەنگی دەبێت تا بە هۆی هەموویانەوە بتوانی چیرۆکەکەت بگێڕیتەوە، کە لێرەدا تۆوی فرەدەنگی لە فرەکەسایەتی ناو یەك کەسایەتییەوە، لە فرەدەنگی ناو یەك دەنگەوە لای دۆستۆێفسکی دەدۆزمەوە کە دوایی گەشەدەکات و دەبێتە تەکنیکێکی تازە بۆ نووسەرانی مۆدێرن، لای خۆشمان رۆمانی مەرگی تاقانەی دووەمی بەختیار عەلی لای من نموونەیەکی جوانی ئەم جۆرە تەکنیکەیە کە کۆمەڵێك کەسایەتی هەریەکەیان هەڵدەستن بە گێڕانەوەی بەشێك لە چیرۆکێکی درێژ کە هەریەکە لەو دەنگانە بەشێکی کەمی زانیاری دەداتە خوێنەر و بە هەموویان هەموو تابلۆکە بۆ خوێنەر تەواو

دەکەن. هەر بۆیە بۆ نموونە ئەو تەکنیکەی لای پامۆک لە ڕۆمانی (من ناوم سوورەیە)، کاتێك زەیتوون قسە دەکات، مردن، درەخت، ئەسپ بەناوی خۆیانەوە قسەدەکەن ، دەیگەڕێنمەوە بۆ ڕۆمانی کۆڵگەی ئاژەڵانی جۆرج ئۆرێڵ.

بۆ دوودڵی دەزانم سەرچاوەکەی لەوێوەیە، هەر بۆیە وا بە جوانی و ئاسانیش دەچێتە ناو شیعری شێرکۆ بێکەسەوە، کە کاتێ درەخت قسە دەکات، کۆتر ، دار ، مەل ، شاخ، باخ قسەدەکەن. بۆیە گەر بۆ نموونە تۆ کەسایەتی سەرەکیت هەموو شتێکی بزانیبایە و بیگەڕێنایەتە خوێنەر لەم بارەدا تۆ قەت پێویستت بە فرەدەنگی نەدەبوو، من لێرەدا دەمتوانی چەندەها لاپەڕەی تر لەسەر تەکنیك بۆ نموونە لە نیگای فۆرمالیستە رووسەکان و دەقی کراوەی ئیمپرتۆ ئیکۆ و فۆرمەکانی ڕۆمان لای ستێفان بیێرك و تەکنیك لای پامۆك و مۆراکامی درێژەم بە باسەکەم بدایە و هەندێ تیشکم بخستایەتە سەر تەکنیك کە لە چیرۆکەکانی مندا هەیە، بە تایبەتی چیرۆکی باوکی ناو تەلەفۆن و هەر سێ بەشەکەی نووسینەوەی دڵێك من و کامیراکەم و زۆربەی چیرۆکەکانی تریشم بەڵام لیرەدا دەوەستم، بۆ ئەوەی باسەکەم روونتر بکەمەوە دەڵێم کە تەکنیك لە ڕێخستنی ماڵێك دەچێ کە جارێ شت و مەکت نەخستۆتە شوێنی خۆی و هەر جارەی ڕێکی دەخەیتەوە و بە جۆری جیاواز پێشانی دەدەیت، لێرەدا تەکنیك تەواو لەو کچە بەسەلیقە و زەوق جوانە دەچێت کەوا دەکات ژوورەکان لەگەڵ یەکدا هارمۆنییەکیان هەبێت و ڕەنگەکانی یەك ژووریش لەگەڵ یەکدا بگونجێن پەردەکەی لە فەرشەکەو فەرشەکەی لە قەنەفەو کورسییەکان بچێت، تەکنیك لێرەدا شتێك نییە شاردراوە بێت یان بۆ تەم و مژ دروست کردن بەکار بێت بەڵکو دەبێ لەدووری دوورەوە ببینرێت. بۆیە لێرەدا هیچ نووسەرێکی جیهانی نییە چیرۆك و ڕۆمان بەبێ تەکنیك بنووسێت هەندێ لە نووسەری خەیاڵپڵاوی کورد نەبێت. کە چیرۆکێك دەنووسێت و ناوی لێ دەنێت ئەزموون، کە کتێبی وەرگێڕدراو بە کتێبی خودی خۆی تەماشاو مامەڵە دەکات و لەکاتی بڵاوکردنەوەیدا ئیمزای لەسەر دەکات.

ڕۆمان وەردەگێڕێت و خۆی لێ دەبێتە ڕۆمان نووس. لەولاشەوە ئەم بارە ناهەموارە خوێنەرێك دروست دەکات کە هێزی ڕەخنەو زەوق و چێژی خوێندنەوەی لاواز دەبێت و بەرە بەرە نامێنێت و زیاتر بیر لە پێکردنی ورگی دەکاتەوە تا پێکردنی مێشکی بە کتێبی جوان. دواجار من زۆر گومانم لەوەشە کە چیرۆکی کوردی ناوەڕۆکی بەلاوە گرنگ بێت، من زۆر بەدەگمەن چیرۆکێکی جوانم بەرچاو دەکەوێ، لەدوای دووهەزارەوە تا ئیستا کەسێکم نەبینیووە بە جددی بێتە پێشەوەو بیەوێ هەموو ژیانی بۆ چیرۆك تەرخان بکات، ئەوەی هەیە هەر قیژە

قیژو خۆبردنەپێشەوەی درێژنانەیەو هیچی تر، وەهمی نوسین و نووسەربوونە نەك نووسینی ڕاستەقینەو نووسەری ڕاستەقینە. ماوەیەك دێ و تەپ و تۆزێك دەكات ئیتر دەڕوات. بەڵام هەندێ گەنج هەن من زۆر دڵم پێیان خۆشەو هەست دەكەم ڕەنگە ئەوان بتوانن شتێ بكەن، با بزانین چۆن دەبێ.

نوسەرو وەرگێڕ: ئەحمەدی مەلا

پ/ زۆرجار باس لەوە دەكرێت نوسینی چیرۆك مەشقە بۆ نوسینی ڕۆمان، یان پشووە لە نێوان نوسینی ڕۆمانێك بۆ ڕۆمانێكی تر، تا چەند ئەم بۆچونە ڕاستە، ئایا ئەوەی چیرۆك دەنوسێت دەتوانێت ڕۆمانیش بنوسێت، یان بە پێچەوانەوە؟

ئەحمەدی مەلا / بە بڕوای من نابێ بەوجۆرە سەیری كورتە چیرۆك بكەین، نەك لەبەر ئەوەی لە ڕۆمان كورترە، دەبێ وەكو مەشق و خۆراهێنانی سەیری بكەین، بەڵكو بنەژەنرێكی دیكەیە، خەسڵەتگەلێكی دیكەی هەیە كە لە ڕۆمان جیای دەكاتەوە: داڕشتن، سیستەمی كەسایەتییەكان، چڕیی، نەبوونی حەكایەتی لاوەكیی، هتد. مەرج نییە ئەوەی بەسەر نووسینی كورتە چیرۆكدا زاڵ بێ، بتوانێ ڕۆمانیش بنووسێ یا بە پێچەوانەوە. لەهەموو بارێكدا، كورتە چیرۆكیش داهێنانێكی ئەدەبییە.

پ/ زۆر جار باس لەوە دەكرێت، نوسەری چیرۆكی كوردی زیاتر بابەت و ناوەڕۆكی تێكستەكەی بۆ گرنگە تا تەكنیك و كەمتر بەلای تەكنیكی نوێو دۆزینەوەی شێوازی جیای گێڕانەوەدا دەگەڕێت، تا چەند ئەم بۆچونە ڕاستە، ئایا چیرۆكی ئێستای كوردی خاوەنی تكنیكێكی نوێ و بەهێزە بۆ گێڕانەوە؟

ئەحمەدی مەلا / تەكنیك دەبێ لەگەڵ شێوازدا ئاوێتە بووبێتن، ئەم ئاوێتەبوونەش لە خزمەتی بابەتەكە تەواو بێ، بە واتایەكی دیكە، بابەت بە دوای زمان و تەكنیكی خۆی دەگەڕێ. كاتێك، چیرۆكێك گوزارشت لە بابەتێكی سایكلۆژی بكات، ئەو دەم پێویستمان بە مۆنۆلۆگ و زمانی ناوەكیی و
چڕبوونەوە دەبێ بۆ ناخی كەسەكان، كاتێك بابەت پەیوەندیی بە درامێكی دەرەكی دەبێ، ئەو دەم، بە شێوەیەكی دیكە، ڕەنگە دیالۆگی زیاتر، یا وەسفی زیاتر هەڵبگرێ. هەروەها رستە، یا پەرەگرافی كۆتایی، كە بە فەڕەنسیی پێی دەگوترێ “chute” دەبێ بە شێوەیەكی بەهێز بێ. بۆ نموونە، دوا وشەی یەكێك لە چیرۆكەكانی ماركێز، ”

ئەو سەرهەنگەی کە نامەی بە دەست ناگا” زۆر بە هێز، کۆتایی بە چیرۆك/ ڕۆمانەکەی دەهێنێ. بۆیە، کێشەی زمان و تەکنیك و شێواز دەبێ لە هەمەئاهەنگیی دابن.

چیرۆکنووس: فاروق هۆمەر

چیرۆکی کوردی لە ئیستادا لە کوێی چیرۆکی جیهانیدایە ؟ ئایا ئەدەبی کوردی خاوەنی تاموبۆنی چیرۆکی تایبەت بە خۆیەتی ؟

فاروق هۆمەر/ من بە تەماشاکردنی ئەو پرسیارە تووشی ڕاچڵەکینێکی گەورەبووم . بەتایبەتی سەبارەت بە بەشی یەکەمی پرسیارەکە، هەستم بەو لەخۆباییبوونە گەورەیە کرد کە خۆی لە پشتی ئەو پرسیارەوە حەشارداوە . چیرۆك لە هەر شوێنێکی دونیادا لە دەوری ئینسان خول دەخوا و پەیوەندییەکی زیندوویان پێکەوە هەیە . کاتێك پرسیاری چیرۆك دەکەین، کتوپڕ ئەو ئینسانەمان دێتەوە بەردەم کە لە پشتییەوە ڕاوەستاوە . چیرۆکی ئینگلیزی واتە چیرۆکی ئینسانی ئینگلیزی و ئەو شوێنەوارەی کە لێی دەژی .

چیرۆکی ئەفەریکی بەرەو ئینسانی ئەفەریکیمان دەبا و پێگەی ئینسانی ئەفەریکیش لە جیهان دا بەرەو ڕۆژگاری کۆن و ئەو سەردەمەمان دەباتەوە کە ئینسانی ئەفەریکی لەوێ دا کۆیلە بووە و لە ئەنجامی ئەو گوزەرانەوە سەدان چیرۆکی گەورەیان بەرهەمهێناوە و دواتر چیرۆکی ئازادبوونی لە کۆیلایەتی و شکانی کۆتوبەندەکانی و دەگاتە ئەو شوێنەی کە ئینسانی ئەفەریکی ئەمرۆ بە گرفت و خەمێکی دییەوە لە جیهاندا وەستاوە کە دیارترینیان خۆی لە جەنگی برسێتییا دەبینێتەوە. چیرۆکی کوردی دەبێ هەڵگری ئەو تایبەتمەندییانە بێ کە کارەکتەری ئینسانی کوردی هەڵیگرتووە. دەبێ سەرەتا بپرسین ئینسانی کوردی لە کوێی جیهاندایە ؟ هەڵبەت چیرۆکی کوردی بەبێ ئینسانی کوردی ناچێتە ناو جیهانەوە .

چیرۆك دابڕاو نییە لە ئینسان و لەو شوێنەوارەش تیای دەژی . کاتێك لە ووشەی ” ئیستا ” ووردەبینەوە، دەبینین کاتێك دیاری کراوە و ئەوەمان نیشان دەدات دەبێ بەرلەوە ڕۆژگارێکی دوورودرێژ هەبووبێ چیرۆکی کوردی لەناو جیهاندابووبێ و ئێمە تەنیا پرسیار لەو ئیستایەی دەکەین کە من و تۆی تیادەژین . من وای دەبینم نە لە رابردوودا و نە لە ئیستاش دا ئینسانی کوردی لەناو جیهان دا نەژیاوە . کورد بەردەوام جیهانێکی نەدۆزراوە بووە و کوردەکان بۆ خۆشیان نازانن دەکەونە کوێی دونیاوە . چیرۆکی هەر گەلێکی ئەم

دونیایە پاپەندبووە بە گێڕانەوەی خەم و ئازارەکانی خۆیانەوە . تەماشای چیرۆکی هیندی و ئیسرائیلی و ئەرمەنییەکان بکە زۆر زیرەکانە خەمەکانی خۆیان خوێندۆتەوە و سەرنجی دونیایان بۆ خۆیان ڕاکێشاوە .

ئێمەی کورد تاوەکو ئیستا نەمانتوانیوە گوزارشت لە خەم و ئازارەکانی خۆمان بکەین و نوسەرانی ئێمە خەونی چوونە ناو دونیایان نەبووە . چۆن بچینە نێو دونیاوە . کەسانێك لێرەولەوێ هەن زۆر سادە وا دەزانن وەرگێڕانی چیرۆکەکانیان بۆ سەر زمانی فارسی و عەرەبی و ئەوانی دی دەروازەیەکی زۆر باش بێت بۆ چوونە ناو کلتورە جیاوازەکانی دونیاوە و ئەو پرۆسەیە لە دونیای لێکاڵەوە زۆر بەئاسانی دەیانباتە نێو دونیایەکی فراوانتر . لەنێو کۆمەڵگای کوردی دا ڕوانینێکی تەندروستمان نییە بۆ مافە سەرەتاییەکانی ئینسان و ئەو کێشە گەورانەی هەمانە لە نەبوونی ئازادی و چەوسانەوەی نەتەوەیی تاوەکو دەگاتە بێ ڕێزی بە ژن و منداڵ و کەم تەماشاکردنی مرۆڤانی کەمئەندام .

کوان ئەو نوسەرانەی زۆر بە قووڵی باسیان لە گرفتەکانی ئینسانی کوردی کردووە بە هەموو خەمەکانییەوە . ئایا چیرۆکی کوردی خەمی ژنی کردۆتە خەمی خۆی یاوەخوود لە توانایدا هەبووە گرفتەکانی ژن بباتە ئاستێکی باڵاوە . ئەوە هەر باس لە مافی ئاژەڵان مەکە. بۆ نمونە ڕۆمانوسێکی وەك " ئانا سوئێل " ڕۆمانێکی هەیە بەناوی " ڕەشەی نازدار " دەربارەی ئەسپێك دەدوێ کە دواجار ئەم ڕۆمانە لەگەڵ بڵاوبوونەوەی دا هەموو دونیای خستە ژێر کاریگەری خۆیەوە و ڕوانینی خەڵکانی دەربارەی ئاژەڵان گۆڕی . ئەم ڕۆمانە هەر بەتەنیا و بە خۆرایی پڕ فرۆشترین ڕۆمانی دونیا نییە، بەڵکو ئەو پڕ ماناترین ڕۆمانی دونیاشە . لە جێگەیەك دا دەڵێ " هیچ ئاینێك نییە بەبێ خۆشەویستی . خەڵکان دەتوانن بە ئارەزووی خۆیان دەربارەی ئایینەکانیان بدوێن، بەڵام کاتێك ئایینەکان فێریان ناکات باشبن و پڕ بەزەیی بن بەرانبەر بە ئینسان و ئاژەڵان، ئەوە زۆر جێی شەرمە .. " ئێمە تا ئیستا ئەدەبێکمان بەرهەم نەهێناوە باس لە باشبوونی ئینسان بکات .

ئەدەبێك بۆی نەکرێ ئەو ئینسانە بگۆڕێت کە هاوزەمانی خۆیەتی، چۆن بۆی دەکرێت بچێتە نێو دونیاوە، ئەگەر چووش دەبێ کەڵکی چییان پێبگەیەنێت . نوسەرانی ئێمە تەنیا ڕوداو دەگێڕنەوە . من پێم سەیرە نوسەرانی ئێمە ئەدەبی هەموو جیهان دەخوێننەوە و تەماشای دونیایەك فیلمی ئێرەوئەوێی کلتورە جیاوازەکان دەکەن و لە ئەلفەوە

تاوەکو یای ئەزبەر دەکەن کەچی بۆیان نەکراوە کەڵکێکی ئەوتۆی لێوەربگرن و بیکەنە ئەزمونێك بۆ ئەوەی فێری ئەوە بن چۆن دونیای خۆیانی پێ بخوێننەوە . ئەو پرسیارە گەلێك گرفتاری هەیە و بەپێی ئەو کاتەش کە تۆ بۆ منت داناوە لێرەدا جێیدەهێڵم و دەربارەی تاموبۆنی چیرۆکی کوردی دەدوێم . کاتێك چیرۆك ناتوانێ سەردەم و ڕۆژگاری خۆی بناسێ و گرفتەکانی ڕۆژگاری خۆی زەق ناکاتەوە دەبێ داوای کام تاموبۆنی لێبکەین . من پێموایە چیرۆکنوسانی کورد چ لە ڕابردوودا و چ لە ئیستاش دا ئەو ئەزمورونەیان پەیدا نەکردبێ ئەدەبێکی ئینسانی قووڵ بەرهەم بهێنن . کام چیرۆکی کوردی هەیە ناوی نوسەری پێوە نەبێت بناسرێتەوە .

تاموبۆن کاتێك دەخوڵقێت چیرۆکنوسان گرفتی کۆمەڵگاکانی خۆیانیان کردبێتە خەمی گەورەی خۆیان . کەسانێك دێن و کۆمەڵێك چیرۆك دەنوسن و دەڕۆن، لەگەڵ دور کەوتنەوەیان لەبیر دەچنەوە . بڕوا دەکەم چیرۆکنوسێکمان نەبێ بتوانین بە نوێنەری ئەدەبی کوردی ڕەوانەی دونیای دەرەوەی بکەین . کەسانێك لە دەرەوە بەچاوی گەلێکی ستەم دیدە لێمان دەڕوانن و کاتێکیش لە نوسین و کارەکانمان دەڕوانن تەنیا وەکو بەزەییەك دەست دەهێنن بەسەرمانا و هاوخەمیمان دەنوێنن . دەنا بێجگە لە مەموزینی خانی بڕواناکەم چیرۆکێك یان کۆمەڵە چیرۆکێکی کوردی شك بەرین بۆی بکرێ دوور لە چاوی بەزەیی بە کێشە ڕەواکەماندا، لەسەر پێی خۆی ڕابوەستێت . تۆ تەماشای چیرۆکەکانی چێخەف بکە، پڕە لە تاموبۆنی خەمگینییەکانی ئینسانی روسی .

هەر ئەو تاموبۆیەش ئەو هێزەی داوەتێ بپەڕێتەوە بۆ دونیای دەرەوە و خەمگینییەکانی سەرجەم ئینسان لە نێو کۆمەڵگا جیاوازەکان دا بلاوێنێتەوە. چیرۆکی پیرەمێرد و زەریای هەمەنگوای، خەمگینی پیرەمێردێکی ڕاوچی دەکاتە خەمگینییەکی ئەوەندە دیار و گەورە کە تۆیەکی کوردیش بۆت ناکرێ هاوسۆزی لەبەرانبەر نەنوێنیت . کاتێك چیرۆك گرفت و خەمگینی ئینسانەکانی خۆی هەڵنەگرێت نەك تاموبۆیێك و هێزێك پەیدا ناکات بەڵکو لەگەڵ نوسینیا لە گوند و شارەکەی خۆشی ناڕواتە دەرەوە و هێزی مانەوەشی لەناو سنور و زەمینەی خۆشی دا بەرەو داهاتوو نا بێ.

نوسەرو وەرگێڕ: کەریم پەرەنگ

پ/ زۆرجار باس لەوە دەکرێت نووسینی چیرۆك مەشقە بۆ نووسینی ڕۆمان، یان پشووە لە نێوان نووسینی ڕۆمانێك و ڕۆمانێکی تردا، تا

چەند ئەم بۆچوونە ڕاستە، ئایا ئەوەی چیرۆك دەنوسێت دەتوانێت ڕۆمانیش بنووسێت، یان بە پێچەوانەوە؟

کەریم پەرەنگ/ چیرۆك و ڕۆمان گێڕانەوەن، زۆر ڕەگەزی هاوبەشیان هەیە بە یەکیانەوە دەبەستێت و زۆر ڕەگەزی دیکە لە یەکیان جودا دەکاتەوە. لە چەند شوێنێك بیستوومە و خوێندوومەتەوە کە مەرجی ڕۆمانووسین چیرۆکنووسییە. ئەمە بیرکردنەوەیەکی زۆر سەربازییانەیە، دەیانەوێ بڵێن، ئەگەر تۆ جێگری ئەفسەر نەبوویی ناتوانیت ببیتە ئەفسەر. یان ئەگەر لە بنکەیەکی سەربازیدا مەشقت نەکردبێت ناتوانیت لە شەڕدا بەشدار بیت یان بیرکردنەوەیەکی پەروەردەییە، دەیانەوێت بەم قسەیە بڵێن، ئەگەر تۆ خوێندنی بنەڕەتیت تەواو نەکردبێت، ناتوانی بچیتە دواناوەندی. لە بەر ئەوەی ئێمە ڕەخنەگرمان کەمە، زۆر لەو ڕەخنەگرە کەمانەش کەم ئەزموونن و زمانی گەلانی دەوروبەرمان و زمانی جیهانیی نازانن، کە سوود لە ئەزموونی ڕەخنەگرەکانیان وەرگرن، واتە هەر بە زگماك ڕەخنەگرن، وا هەست دەکەن ناچارن هەندێ پێوەر بۆ خوێندنەوەی ئەدەب دابهێنن، کە لە ڕاستیدا هەندێ جار بە نوکتە دەچن، بەڵام کۆمەڵێ خەڵك هەمان ئەو ڕستانە ئەوەندە دەڵێنەوە بە تێپەڕینی کات لە ئەدەبی ئێمە ئەو جۆرە قسەهەڵدانانە دەبنە جۆرە نۆرمێك بۆ هەڵسەنگاندنی ئەدەب.

بەوەی باشە کە لە ئەدەبی ئێمەدا نۆڤلێت کەم نووسراوە و زۆر جێگەی خۆی نەگرتووە، یان هەندێ نووسەر نوڤلێت بە ژانرێکی بەرز نازانن، ئەگەر نۆڤلێتیش بنووسن هەر بە ڕۆمان ناوزەدی دەکەن، ئەگینا هەندێ ڕەخنەگر داوایان لە نووسەران دەکرد لە پێشدا کورتەچیرۆك، ئەمجا چیرۆك، ئەمجا نۆڤلێت و ئەمجا خۆیان لە قەرەی ڕۆمان بدەن و بینووسن، واتە ژانرەکانی پێش ڕۆمان وەکو پراوە و ڕاهاتن بۆ فێربوونی نووسینی ڕۆمان سەیر دەکرێن، نەك وەکو داهێنانی سەربەخۆ. ئەم قسەفڕێدانانە نەك تەنیا لە بواری ڕۆمانووسین، بەڵکو لە بوارەکانی دیکەشدا بووەتە باو، ئەگەر وەرگێڕێك توانای بە سەر وەرگێڕانی دەقێکدا نەشکێت و کوردییەکەی دەستکاریی بکات و زمانێکی شاعیرانە و “پاراو”ی پێ بدات، ئیتر ڕەخنەگرەکانمان بە وەرگێڕانێکی باش ناوزەدی دەکەن، زۆر دەق هەن بە زمانە ئەسڵەکەش بە زمانێکی شاعیرانە نەنووسراون، بەڵام ئەگەر زمانی وەرگێڕانە کوردییەکەی شاعیرانە بوو ئیتر بە وەرگێڕانێکی باشی لە قەڵەم دەدەن، لە ڕاستیدا لە کاتێکدا دەتوانین بە وەرگێڕانێك بڵێین وەرگێڕانێکی باش کە هەتا دەکرێت دەقە وەرگێڕدراوەکە لە دەقە ئەسڵییەکەوە نزیك بێت و هەڵسەنگێنەریش هەردوو زمانەکە بە باشی

بزانێت و دێڕ بە دێڕ و وشە بە وشەی دەقەکان بەراورد بکات ئەمجا حوکمی ئەوە بدات ئەو دەقە باش یان خراپ وەرگێڕدراوە. ئێمە لە ژیانی ڕۆژانەماندا تەکنیکی گێڕانەوەی جیاواز دەبینین، مرۆڤی وا هەیە بە چەند ڕستەیەك ڕووداوێکی گەورە دەگێڕێتەوە، مرۆڤی وا هەیە ڕووداوێکی بچووك بە تێروتەسەلیی و سەروماڵیی دەگێڕێتەوە و زۆر شتی دیکەشی بۆ زیاد دەکات، بەوەی فۆکوسی گێڕانەوەکە تەنیا لە کرۆکی ڕووداوەکەدا چڕ ناکاتەوە، بەڵکو وەسفی دەوروبەر و کەش و جل و بەرگ و سیما و جووڵەی کارەکتەرەکان دەکات.

من ناتوانم بانگەشەی ئەوە بکەم کە چیرۆك و ڕۆمان دوو ژانری جیاوازن، لە کۆتاییدا چیرۆك و ڕۆمان گێڕانەوەن، بەڵام چیرۆك کورتە، چڕە، هەر لە بەر ئەوە زمانەکەشی چڕە، بواری بەتاڵیی و لادان نادات. بەڵام ڕۆمان درێژە، دەرفەت بۆ ڕۆماننووس دەڕەخسێ گەمە بە زمان بکات، لە خەتە سەرەکییەکە لابدات، ڕوونکردنەوە بدات، زمانێکی شیعریی یان زمانی ڕۆژانە بەکار بهێنێت، تەکنیکی جیاواز بەکار بهێنێت، بۆ نموونە ڕۆماننووس دەتوانێت ڕۆمانێکی مێژوویی بنووسێت، بەڵام ئەمە لە چیرۆکدا کەمتر شیاوە. ئەگەر چیرۆکنووسین پێوەر بێت بۆ فێربوونی نووسینی ڕۆمان ئەوا دەبێ بڵێی، ئەلیس مۆنرۆ لە ساڵی ١٩٥٠ەوە، واتە ٥٧ ساڵە چیرۆك دەنووسێ هەتا ئێستا فێری ڕۆماننووسین نەبووە، یان دەبێ بڵێین خۆرخێ لویس بۆرخەس بە درێژایی ژیانی مەشقی چیرۆکنووسیی کرد و فێری نووسینی ڕۆمان نەبوو. یان هەموو ئەو ڕۆماننووسانەی هەرگیز لە ژیانیاندا چیرۆکیان نەنووسیوە ڕۆمانەکانیان خراپن، لە بەر ئەوەی پێشووتر باش بە چیرۆك مەشقیان نەکردووە، ڕەنگە ئومبیرتۆ ئێکۆ زەقترین نموونە بێت کە حەوت ڕۆمانی نووسیوە و ئەوەندەی من ئاگادار بم تاقە چیرۆکێکی نەنووسیوە. هاینریش بۆل دەڵێ: “زۆر حەز دەکەم جارێکی دیکە کورتەچیرۆك بکەمە ‹چەق›. بەڵام کاتێ هەوڵ دەدەم ئەمە بکەم، هەمیشە دەرگیری نموونەکانی چنین دەبم.”لە بەر ئەوەی ڕووبەری چیرۆك زۆر بچووکە، زۆر جار ڕووداوەکەش کورتە، ئەمە بۆ کاراکتەرەکانی چیرۆکیش ڕاستە کە دەبێ لە تەنیا کەسێك یان ژمارەیەکی زۆر کەمی کاراکتەر پێك دێت، چیرۆك فۆکوسی دەخاتە سەر ڕووداوی کاراکتەرێك و ڕووبەڕووبوونەوەی دەوروبەری.

ڕایەڵەی گێڕانەوەش بەرفراوان نییە و ئاڵۆز نییە، بەڵکو لە لای شتە جەوهەرییەکان دەمێنێتەوە. ئێمە بە هەڵەدا دەچین ئەگەر بەرنامەڕێژیمان بۆ ڕۆمان نەکردبێت و ڕۆمان بە چیرۆکێکی درێژکراوە تێ بگەین. لە بەر ئەوەی بە داخەوە ڕۆژ بە ڕۆژ خوێنەری چیرۆك لە

ئەدەبی ئێمەدا کەم دەبێتەوە، ئێستا زۆر چیرۆکنووس ڕوویان لە ڕۆمانونووسین کردووە، بەڵام ئەگەر وەکو چیرۆکنووس جێدەستیان دیار بووبێت و جیگەیەکی شایانیان لە ئەدەبی ئێمەدا گرتبێت و توانایان بە سەر ئەم ژانرەدا شکابێت، خوێنەری وریا هەست دەکات هەندێ لەم ڕۆمانانە چیرۆکی بە زۆر درێژکراوەن. واتە مادام چیرۆکنووسێکی باش بوو دەبێ ڕۆماننووسێکی باشیش بێت، تووشی هەڵەیەکی گەورە دەبین گەر لە بڕوایەدا بین گێڕانەوە وەکو پلەی سەربازیی وایە و دەبێ بە بچووك دەست پێ بکەین و بەرەبەرە پلە و پایەمان بەرزتر ببێتەوە، واتە چیرۆك وەکو پەیژەیەك سەیر بکەین کە بە سەریدا بەرەو بەرزتر واتە ڕۆمان سەردەکەوین.

من لەو بڕوایەدام شاعیر هەیە، وەکو شێرکۆ بێکەس، بە شیعر گوزارشتی لە هەستی دەکرد و پێویستی بەوە نەبوو شیعر وەکو مەشق بۆ نووسینی ژانرێکی دیکە سەیر بکات، چیرۆکنووس هەیە، بە تەکنیکی چیرۆك گوزارشت لە خۆی دەکات و پێویستی بەوە نییە چیرۆك وەکو مەشق بۆ نووسینی تەکنیکێکی دیکە سەیر بکات، من نە وەکو مەشق لە چیرۆك دەڕوانم، چونکە چیرۆکی ڕاستەقینە و جیدی هیلاکییەکی زۆری دەوێت، نە وەکو پێکەرەوەی کاتی حەسانەوەی نێوان ڕۆمانێك و ڕۆمانێکی دیکەی دەبینم، چونکە داواکارییەکانی نووسینی چیرۆکی باش لە داواکارییەکانی نووسینی ڕۆمان قورسترن. چڕکردنەوەی توانا بۆ نووسینی چیرۆك لە هەوڵدان بۆ نووسینی ڕۆمان کەمتر نییە، چیرۆکنووس دەبێت لە چەند لاپەڕەیەکدا ڕووداوێك، کارەکتەرێك یان چەند کاراکتەرێك، زمان، گێڕانەوە خەست بکاتەوە، لێرەدا مەبەستم لە چیرۆکی مینیماڵ نییە، چونکە من چیرۆکی مینیماڵ نە بە چیرۆك دەزانم، نە دەیخوێنمەوە. بەڵام ناکرێ ڕۆمانێکی ٢٠٠-٣٠٠ لاپەڕەیی بەو زمانە چڕە بنووسرێت، کارەکتەر کەم بکرێتەوە، ڕووداو بۆ ئاستێکی بچووك سنوردار بکرێت، ڕۆمان زۆر جار بەتاڵیی تێ دەکەوێت، کرۆنۆلۆژیای ڕووداوەکان دەگۆڕێن، ئەمە بەو مانایە نییە کە چیرۆکنووس ناتوانێت هاوکات ڕۆماننووسیش بێت یان بە پێچەوانەوە، بەهای ئیستاتیکی چیرۆکەکانی ئێرنست هێمەنگوەی، ئیتالۆ کالڤینۆ، هاینریش بوڵ، تۆماس مان لە ڕۆمانەکانیان کەمتر نین. بەڵام ئێمە ناتوانین بانگەشەی هەمان بەهای ئیستاتیکی بۆ چیرۆکەکانی فرانتس کافکا یان جەیمس جۆیس بکەین، ڕەنگە ئەگەر کافکا هەزار چیرۆکی تریشی بنووسیایە و ڕۆمانەکانی (وەرگێڕان)، (قەڵا)، (ئەمەریکا)، (بڕیاری دادگا)ی نەنووسیبایە ئێستا ئێمە نەمان ناسیبایە، یان جەیمس جۆیس جگە لە پانزە چیرۆکەکەی دەیان چیرۆکی تری بنووسیبایە و ڕۆمانەکانی (ئۆلەسیس)، (وێنەی هونەرمەند لە تافی لاویدا)، (دەبلینییەکان) یان (فینگەنس وەیك)ی نەنووسیبایە ئێستا لە لای

ئێمە ناوێکی نائاشنا دەبوو.

چیرۆکنووس: سیامەند هادی

ئەوکاتەی دەڵێین سیمایەکی دیاری چیرۆکی پێش ڕاپەڕین، خستنەڕووی بابەتی گشتی بوون و بەنێو ڕوانین و ئەندێشەی تاکدا ڕۆنەچوون، مەبەست لەو تایپە دیارەیە کە زۆربەی چیرۆکنووسان ئیشیان لەسەر کردووە، چونکە چیرۆکنووسیش هەیە دەکەوێتە دەرەوەی ئەو ڕوانینەوە.

سیامەند هادی/ سەرەتا دەمەوێت ئەوە بڵێم کە ئەو گوتارە دەستەجەمعییەی وەك سیمایەك بەو دەقانەوە دیارە، بەوەی خۆیان خستووەتە جێگەی هەموان و لەبری گشت دەنگیان هەڵبڕیوە، بە هیچ شێوەیەك پەیوەندی بە هەڵبژاردنی بابەتەوە نییە. ئەوە گرنگ نییە تۆ لە چ بابەتێك دەدوێیت، بەڵکو گرنگ چۆنێتی خستنەڕووی بابەتەکەیە، کە تا چەند ڕوانینێکی تایبەتی و خودی بە بابەتەکە دەبەخشیت. ئەگەر ئێمە هەلومەجی قۆناغی دەقەکانیش لەبەرچاو بگرین، کە وەڵامدەرەوەی ڕەوشی کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئابووری و کولتووری سەردەمێکی دیاریکراوە، پێویستە ئەوە بزانین هیچ سەردەمێك بەتاڵ نییە لەو هەلومەجانە، لەگەڵ بوونی هەندێك جیاوازیدا لە قۆناغێکەوە بۆ قۆناغێکی تر. بێگومان نووسەران لە هەموو سوردەمێکدا بە ئەرکی خۆیان زانیوە، کە لەبری هەموان دەنگ هەڵبڕن و بەرگری لەو بەهایانە بکەن کە سیمای مرۆڤبوون و هاوڵاتیبوون دەبەخشنە ئێمە، کە بە قەولی (ئەلبێر کامۆ) ژیان بێ بوونی ئەو بەهایانە هیچ مانایەکی نابێت. لەوێوە دەکەونە دژایەتی کۆمەڵێك دیاردە کە دەبنە مەترسی بۆ سەر ئەو بەهایانە. لە هەموو سەردەمێکدا هەمیشە چەند شتێك هەن بۆ نووسەران کە بەرگرییان لێ بکەن، لەبەرئەوە ناتوانین گرفتەکە بۆ هەڵبژاردنی بابەتی نووسین بگەڕێنینەوە، بەڵکو ئەوەی گرنگە قسەکردنە لەسەر خستنەڕووی هونەریانەی بابەتەکە. بابەتی زۆربەی ئەو چیرۆکانەی لەبارەیانەوە دەدوێین، لە دەوری خۆشەویستی و هەژاری و دەربەگایەتی و دابونەریتی کۆنخواز و ستەمکاری سوڕاونەتەوە. ئەگەر بۆ هەر یەك لەو بابەتانە لە چیرۆکی جیهانیدا بگەڕێین، ئەوا چەندین نموونەی دەدۆزینەوە لەسەر ئەو بابەتانە نووسراون و تا ئێستاش ئێمە پێیان سەرسامین. کەواتە گرفتەکە لە بابەتدا نییە، بەڵکو گرفتەکە بۆ چەند لایەنێکی تر دەگەڕێتەوە، کە لێرەدا هەوڵ دەدەم زۆر بە کورتی ئاماژەیان پێ بدەم.

١- بە شێوەیەك تەماشای زمان کراوە، وەك ئەوەی بە تەنها ئامرازێك

بێت بۆ گوزارشتکردن، لە کاتێکدا زمان بوونێکی سەربەخۆی هەیە و هەڵگری چەندین مانا و دەلالەت و ئاماژەیە.

٢- زۆرجار بە شێوەیەکی ئاسایی بابەتی چیرۆکەکە باس کراوە و هیچ گرنگییەکی بەرچاو بە تەکنیك نەدراوە، ئەوەش وای کردووە دەقەکان گێڕانەوەیەکی تەقلیدییان هەبێت.

٣- زۆربەی دەقەکان خاوەنی گرێچنێکی ئەرستۆیی بوون (سەرەتا و لوتکە و کۆتایی)، ئەوەش لە دووبارەبوونەوەی بەردەوامدا خوێنەر بێزار دەکەن.

٤- زۆربەی چیرۆکنووسانی کورد ئێستاشی لەگەڵدا بێت، ناتوانن لە خستنەڕووی بابەت و کەسێتییەکاندا بێلایەن بن، بەردەوام لەسەر هێڵێکی ئایدیۆلۆژی بابەتەکان بەڕێوەدەبەن و کەسێتییەکانیش لەژێر ڕکێفی خۆیاندا ئاڕاستە دەکەن.

٥- لە خوێندنەوەی زۆربەی ئەو چیرۆکانەدا، بێ ئەوەی خۆمان ماندوو بکەین و بیربکەینەوە، بە ئاسانی هەموو مەدلول و مەبەستی دەقەکان دەگاتە ئێمە، چونکە لەنێو دەقەکاندا هەموو شتەکان بە شێوەیەکی زۆر ڕاستەوخۆ ڕوون کراونەتەوە و پێویست بە گەڕان و ڕاڤەکردن ناکات.

٦- لەو جۆرە دەقانەدا نووسەر خاوەنی پەیامە، هەربۆیە ئەو پەیامە لە ڕێگەی بابەتێکەوە دەکرێتە سەنتەر و هەموو لایەنەکانی تری دەق لە خزمەتی ئەو پەیامەدا دەسوڕێنەوە.

٧- چیرۆکنووسانی ئێمە لەژێر کاریگەریی شەپۆلێکی ئایدیۆلۆژیدا زیاتر گرنگییان بە ناوەرۆکی دەق دەدا و تەکنیك و فۆرمی چیرۆکیان تا ڕادەیەکی زۆر فەرامۆش کردبوو، ئەوەش وای کردبوو چیرۆکەکان شێوەیەکی حیکایەتئامێز وەربگرن.

٨- زۆرێك لەو چیرۆکنووسانە هەوڵیان داوە بەپێی خواست و داواکاری جەماوەری ئەو سەردەمە بنووسن، بەو واتایەی ببنە جێگەی ڕەزامەندیی زۆرینەی خوێنەران و ئەوەی ئەوان دەیانەوێت، ئەمان دەریببڕن.

٩- ئەو نەوەیە مامەڵەیەکی ڕاستەخۆیان لەگەڵ واقیعدا کردووە و هەوڵیان داوە واقیع وەك ئەوەی کە هەیە بگوێزنەوە بۆ نێو دەق.

١٠- زۆر بە کەمی ئەندێشە و کێشە تایبەتییەکانی تاك کراونەتە بابەت، بەڵکو زیاتر ئیش لەسەر ئەو کێشانە کراوە کە دەکەونە

دەرەوەی تاك.
جگە لەم خاڵانە، چەند وردەکارییەکی تریش هەن کە ئەو شێوە سیمایەیان بە دەقەکانی ئەو نەوەیە بەخشیوە، بەڵام سەرەڕای ئەوەش چەند چیرۆکنووسێك یان چەند دەقێك هەن کە لە چوارچێوەی ئەو سیمایە دەچنە دەرەوە.

چیرۆکنووسانی پاش ڕاپەڕین بە حوکمی ئەو فەزا جیاوازەی هاتە کایەوە، زیاتر بە ڕووی ئەدەبی خۆرئاوادا کرانەوە و توانییان لە دەقەکانیاندا گۆڕانکاری بەسەر ئەو خاڵانەدا بهێنن کە وەك سیمایەك بۆ نەوەی پێشتر ئاماژەمان پێدان، بەڵام دیسان هەندێك وردەکاریی دیکە سەریانهەڵدا کە چەند ئیشکالیەتێکی لەنێو دەقەکانی ئەوانیشدا دروست کردووە. ڕاستە ئەوان زیاتر گرنگییان بە ڕوانینە تایەتییەکانی تاك دا و گەڕانەوە بۆ کێشە تایبەتییەکانی تاك، بەڵام ئەو کارە وەك کاردانەوەیەك و وەڵامدانەوەیەکی پێشتر ئەنجام دراوە، ئەوەش وای کردووە هەندێك کێشەی دیکە بۆ دەقەکان دروست بکەن، کە جێگەی لەسەروەستانە. زۆرجار ئەم نەوەیە ئەوەندە بە چڕی گەڕاوەتەوە بۆ تاك، بە تەواوی فەزای دەرەوەی فەرامۆش کردووە و چیرۆکەکە لە ڕووی ڕوانینەوە مەودایەکی زۆر تەسکی وەرگرتووە و زیاتر ڕۆچوون بووە بە دەوری ئەندێشەکانی تاکدا، بۆ ئەوەی پەیوەندی بە دەوروبەرەوە هەبێت. ئەگەر تەماشای هەموو ئەو بابەت و تەکنیکانە بکەین کە چیرۆکنووسی ئێمە پێیان نووسیوە، لە چیرۆکی جیهانیدا گەلێك چیرۆکی داهێنەرانەیان پێ نووسراوە، بەڵام زۆرجار لای ئێمە کێشەی درووست کردووە، ئەوەش دەگەڕێتەوە بۆ چۆنێتی مامەڵەکردنی ئێمە لەگەڵ ئەو لایەنانەدا. لە کاردانەوەی ئەو زمانە سادە و ئاساییەی چیرۆکی نەوەی پێش ڕاپەڕیندا، لای هەندێك لە چیرۆکنووسانی پاش ڕاپەڕین هەوڵ دراوە زمانێکی شیعری و تا ڕادەیەکیش ئاڵۆز بەکار بهێنرێت، کە ئەوەش گەلێك جار زیانی بە دەقەکان گەیاندووە. کاتێك زمانێکی شیعری بە شێوەیەکی وەسفئامێز وێنای ڕوانینەکانی ڕاوی یان کاراکتەرێك دەکات، کات دەوەستێت و مەودای جوڵەش زۆر تەسك دەبێتەوە، هەربۆیە لەو حاڵەتەدا دەق لە پەخشانێکی ئەندێشەئامێز نزیك دەکاتەوە، کاریگەریی ئەو جۆرە دەقانە ئێستا بە چیرۆکی نەوەی نوێوە دەبینرێت. لە کاردانەوەی ئەو شێوە سادە و ئاساییەی لە خستنەڕووی بابەتی زۆرێك لە دەقەکانی پێش ڕاپەڕیندا دەبینرێن، هەندێك لە چیرۆکنووسانی پاش ڕاپەڕین بە شێوەیەکی ئەوەندە ئاڵۆز بابەتەکانیان دەخستەڕوو، کە خۆشیان نەیاندەزانی چۆن کۆتایی پێبهێنن. دیارە دواتر خۆشیان هەستیان بەوە کرد، هەربۆیە گۆڕانکارییان بەسەر چۆنێتی خستنەڕووی

بابەتەکانیاندا هێنا.

سەرەڕای ئەو وردەکاریانەی وەك گرفت لە چیرۆکی پاش ڕاپەڕیندا دەبینرێن، بەڵام ئەمە ناکاتە ئەوەی کە ئەو نەوەیە گۆڕانکارییان لە دەقدا نەخوڵقاندبێت. چیرۆکنووسانی پاش ڕاپەڕین بەشێوەیەکی جیاواز مامەڵەیان لەگەڵ زمان و بابەت و گێڕانەوە و کاراکتەر و وردەکارییە هونەرییەکانی تری دەقدا کرد و چەند تەکنیکێکی چیرۆکیان تاقیکردەوە، کە ئەوانەش چیرۆکی کوردییان لە قۆناغێکەوە بۆ قۆناغێکی تر گوێزایەوە. ئەو شێوە گوتارە دەستەجەمعییەی لای زۆرێك لە چیرۆکنووسانی پێش ڕاپەڕین دەبینرێت، کە دەیانویست وەك دەنگی هەموان خۆیان نمایش بکەن و پەسەندکراوی زۆرینە بن لە ڕووی گوتارەوە، بە تەواوی لای نەوەی پاش ڕاپەڕین کاڵ بووەوە و دەقی نوێ زیاتر بەنێو ڕوانین و دونیابینی تاکدا شۆڕبووەوە. لێرەشەوە چیرۆکی ئەم نەوەیە خۆی لە کۆمەڵێك ڕووداوی دەوروبەر و گشتی قوتار کرد و سەرقاڵ بوو بە ڕوانین و ئەندێشەی تاکەوە، بۆ ئەوەی دەنگی تایبەتی و دونابینی تایبەتی خۆی نمایش بکات. لەگەڵ ئەوەشدا وەك چۆن هەندێك گرفت لە چیرۆکی زۆرێك لە نەوەی پێشوودا هەست پێ دەکەین، بە هەمان شێوە دەقەکانی ئەم نەوەیەش هەڵگری کۆمەڵێك گرفتن. لەبەر ئەوەی باسەکە لەسەر گەڕانەوەیە بۆ تاك، بە تەنها لەسەر ئەو لایەنە دەوەستین، تا بزانین ئەو شێوە ئیشکردنە چ جۆرە ئەنجامێکی لێ کەوتەوە. زۆرێك لە چیرۆکنووسانی ئەم نەوەیە لە کاردانەوەی ئەو ڕاستەوخۆییەی پێشوودا لە لایەك و خەونی بەجیهانیکردنی دەقەکانیان لە لایەکی ترەوە، هەوڵیاندا هەموو ئەو تایبەتمەندییانەی لە کولتوور و لۆکاڵیبوون نزیکیان دەخاتەوە، خۆیانی لێ بەدوور بگرن، بەوەش دەقەکانیان لە هەموو تایبەتمەندییەکی کولتووری و لۆکاڵی داماڵرا. ئەو شێوە ڕوانینە تا ئێستاش درێژ بووەتەوە و کاریگەرییەکەی بەتەواوی بەسەر دەقی زۆرێك لە چیرۆکنووسانەوە دەبینرێت. ئەگەر چیرۆك و ڕۆمانی زۆرێك لەو نەوەیە بخوێنینەوە، دەبینین ناوی کەسێتییان تێدا نییە و ئەگەر هەشبێت دوورن لەو ناوانەی ئێمە هەمانە، ناوی ناوچە و شار و هیچ شتێکی ئەوتۆیان تێدا نییە کە ئێمە بتوانین بیبەستینەوە بە ئێرەوە.

ڕاستە هەندێك لەو دەقانە لە ڕووی هونەری و بابەتەوە چیرۆکی سەرنجڕاکێش و بێ گرفتن، بەڵام زۆر جار وەك دەقێکی هەڵواسراو دەردەکەون و دوور دەکەونەوە لە هەموو تایبەتمەندییەکانی ئێمە. هەموو ئەوە دەزانین کە نووسەران خەونی تێپەڕاندنی هەموو

سنوورەکانیان هەیە و دەیانەوێت بۆ هەموو جیهان بنووسن، بەڵام خۆ بەجیهانیبوونی دەقێك ناکاتە بەتاڵکردنەوەی لە هەموو تایبەتمەندییەکانی دەوروبەری ئەو نووسەری دەقەکەی تێدا نووسیوە. ئێمە پەروەردەی کولتوورێکین و بەنێو چەند ڕووداوێکدا گوزەرمان کردووە، کە هەڵگری چەندین گرفت و جوانی و ناشیرینی و دژیەك و وێنەی جۆراوجۆرن، هەرچییەك بکەین ناتوانین زیهنی خۆمان لەوانە بەتاڵ بکەینەوە و لە دەرەوەی ئەو فەزایە دەق بەرهەم بهێنین.
لە ناوەڕاستی نەوەدەکاندا بوو جارێك چاوپێکەوتنێکی (تاهیر بن جەللون)م خوێندەوە، لە وەڵامی پرسیارێکدا وتبووی (جیهانیبوونی دەقێك لە لۆکاڵیبوونیەوەیەتی)، ئەو کاتە زۆر بە لامەوە سەیر بوو نووسەرێك بەو شێوەیە بیر بکاتەوە، بەڵام دواتر ڕاستیی ئەو قسەیەم بۆ دەرکەوت. هەموو نووسەرانی دونیا ئیش لەسەر ڕووداو و کارەسات و شوێن و ناوی تایەتی خۆیان دەکەن و هیچ گرفتێکیان بۆ خوێنەران دروست نەکردووە، ئیتر نازانم بۆ ئێمە بەو شێوەیە دووردەکەوینە و لەو تایبەتمەندییانەی خۆمان دەترسین؟ لێرەشەوە دەردەکەوێت کە ئەوە گرفت نییە تۆ چ بابەت و ڕووداو و شوێن و کاتێك هەڵدەبژێریت بۆ نووسینی دەقێك، بەڵکو ئەوەی گرنگە ئەوەیە چۆن ئەو دەقە دەگێڕیتەوە و بە چ شێوەیەك مامەڵە لەگەڵ لایەنە هونەرییەکانی دەقدا دەکەیت. هەندێکجار دەبینین کارەسات و ڕووداوی گەورە کراوەتە بابەتی دەقێك و نەشیتوانیوە ببێتە دەقێکی سەرنجڕاکێش، لە کاتێکدا لەسەر بابەت و ڕووداوی ئاسایی و بچووك، دەقی زۆر باڵا و داهێنەوانە نووسراوە. هەموو ئەوانە دەکەوێتە سەر باکگراوندی ڕۆشنبیری نووسەر و توانا و سەلیقەی لە گێڕانەوە و چۆنێتی مامەڵەکردنی لەگەڵ دەقدا، کە تا چەند دەتوانێت دەقێکی هونەریانە بخوڵقێنێت. ئەوە بابەت نییە گرفت بۆ دەق دروست دەکات، بەڵکو ئەوەی گرنگە چۆنێتی گێڕانەوە و خستنەڕووی دەقەکەیە لە ڕووی هونەرییەوە.

پ/ کە باس لە قۆناغەکانی چیرۆکی کوردی دەکەین، بەسەر دوو قۆناغدا دابەش دەکرێت (حیکایەت وبەسەرهاتی لادێ، لە چیرۆك و گێڕانەوەی شار) زۆر جار چیرۆکی (چای شیرینی حسێن عارف)یش بە سەرەتای چیرۆکی شاریانەی کوردی دادەنرێت.
عەبدوڵا تاهیر: مەرج نییە ئەم قۆناغبەندییە وەك یاسای لێبێت، هەموو دنیای چیرۆکی کوردیی پێ بخوێنرێتەوە، یا بۆ هەموو سەردەمێك وهەموو ئەزمونێك بلوێت. دوای ڕاپەڕین وتا ئێستا گۆڕانکاریی زۆر بەسەر هونەری گێڕانەوەی کوردیدا هاتووە، دەکرێت لە چەندین دەروازەی ترەوە بۆ خوێندنەوەی چیرۆکی کوردی بچین. لە ڕۆمانی

توركیدا دوانەی لادێ و شار ئەبینرێت و لە ڵیکۆڵینەوەیشدا بەرچاو ئەکەوێت، بەڕاستیش ئەزمـوونی ڕۆمـانی شـار و ڕۆمـانی لادێ دەخوێنینەوە، لەم نێوانەدا ڕۆمانی وا ئەبینیت هەردووی لەخۆ گرتووە، بەتایبەت ئەوانەی کە باسی هیجرەت لە گوندەوە بۆ شار دەکەن، لەم چەشنەدا ڕۆمانوس ناچارئەبێت باسی ڕابردوو و ئێستای کەسەکانی ڕۆمانەکە بکات، واتە ڕابردووی لە گوندا وئێستا و ئایندەی لە شاردا، لە یادمان نەچێت توركیا شاری هەیە، بە هەموو مانای شار، کە کەسەکان تووشی نامۆیی ودلەڕاوکێ دەکات. لاموایە لێکۆڵەری کورد لەم ڕووەوە پەنایشی بۆ ڕەخنەی توركی وعەرەبی بردووە، هەندێك جار دابەزاندنی بۆچوونی ڕەخنەیی ئەوانی دی بە وریاییەوە نەبێت، بە هەندێك زیادەڕۆییدا ئەمانبات، بەتایبەت کە دێین و بۆ زەمینەیەکی جیاواز ئەیانگوێزینەوە. ئەم قۆناغبەندییە هەندێك ڕاستیی تێدایە، خۆ دەکرێت چەندین خەسڵەتی تر هەن، چیرۆکی کوردییان پێ بخوێنرێتەوە.

پ /9 بۆچی زۆربەی نووسەرانی ئێمە بەشیعر دەستپێدەکەن و دواتر پەل بۆ نووسینی ڕۆمان دەبەن و چیرۆکنووس لەو نێوندەدا زۆر کەمە،
عەبدو□تاهیر: وای بۆ ناچم هەموو شاعیران و نووسەرانی ئێمە وازیان لە چیرۆك وشیعر ونووسینی تر هێنابێت و ڕوویان کردبێتە ڕۆمان، چونکە شاعیران ونووسەرانی ئێمە ئەوەندە زۆرن بەقەد سوپایەکی ئێجگار گەورە دەبن، گەر بەو گشتگیرییە بوایە ئێستا لە ڕووی چەندایەتیشەوە بوایە ڕۆمانێکی زۆرمان ئەبوو. باوەڕ ناکەم چیرۆکیش ئەوەندە هونەرێکی ئاسان بێت هەروا بە خشکەیی بۆ ڕامکردنی بچین.

ئەرکی دەستبەجێی (ئێمە)، پاش تەواوبوونی سیناریۆی ڕێفراندۆم ... هەژێن

ئێمە کێین؟

مەبەست لە ئەمە، هەموو ئەو تاکە کەسە سەربەخۆیانەن، کە هیچ ئایدیۆلۆجی و پارتیی و دەستەبژێرێک ئەوانی لە قاڵبنەداوە و خۆیان خودانی خۆیانن. بەواتایەکی دیکە (ئەمە)ی ئەمە، ئەمەیەکی خۆڕەکی ، ئایدیۆلۆجی و ڕامیاریی و دەستەبژێریی نییە، ئەمەیەکی جەماوەریی و کۆمەڵایەتیی سەربەخۆی ئازایخوازانەیە، ئەمەیەک کە یەکێتی ئازادانەی تاکە سەربەخۆکان دەیئافرێنێت!

بە بۆچوونی من، بۆ کەسانێک کە بە ناسینی مێژووی پارتییایەتی و ئامانجی ڕاستینەی بزووتنەوە ڕامیارییەکان و هەر ئاوا بە ناسین و دەرکردنی تاکتیک و ستراتیجی دەسەڵاتدارانی هەرێمی "کوردستان" و ناوچەکە و پارتییە چەپ و ڕاستەکان، دەزانن گارەگاری "دەوڵەتی کوردی" و "دەوڵەتی سێکیولار" سیناریۆیەک بوو بۆ بەلاڕێدابردنی ناڕەزایەتییەکانی خەڵک و بێنگکردنی ناڕازی بە وەهمی "دەوڵەتی نەتەوەیی" و "دەوڵەتی سێکیولار" و لەبیربردنەوەی داخوازییە ئابووریی و کۆمەڵایەتی و مافییەکان و لادانی سەرنجی خەڵکی ناڕازی لەسەر ڕێکەوتننامە پشتپەردەییە ئابوورییەکان لە تەک دەوڵەتانی ناوچەکە و کۆمپانییە جیهانخۆرەکان و بانک و نێوەندە جیهان-داگیرکەرەکان.

لە بەرانبەر ئەو سیناریۆ و هەوڵانە، ئەرکی هەر کەسێکی ئازادیخواز و سەربەخۆ و ڕۆشنبیر، هەر ئێستا و ئەم ڕۆژ گەڕانەوەیە بۆ هەڵخڕاندنەوەی بزووتنەوە ناڕەزایەتییەکان: بزووتنەوەی دژی تایبەتیکردنەوە و پارتییکردنەوەی کەرتەکانی بەرهەمهێنان و شاخ و گرد و دەشتەکان و سەرچاوە و سامانە سرووشتییەکان، بزووتنەوەی بەدەستهێنانەوەی مووچەی تەواو و گونجاو لە تەک بژێوی ئەم سەردەمە، بزووتنەوەی دژی تایبەتیکردنەوەی کەرتەکانی تەندروستی و پەروەردە و خوێندن، بزووتنەوەی دژی سەرکوتکاریی و تیرۆرکردنی ڕۆژنامەگەران، بزووتنەوەی دژی گەندەڵیی بەڕێوەبەرایەتی، بزووتنەوەی دژی ملهوڕیی بنەماڵەیی و پارتییایەتی و بزووتنەوەی دژی ڕەوتە شۆڤێنیست و ڕەیسیست و فاشیستەکان و ... تد

لە هەموو بارێکدا، ئەگەر هەرای ڕیفراندۆم بۆ (دەوڵەتاندەم) بووبێت، یان بۆ بەکاربردنی دەنگی خەڵک وەک کارتی فشار بۆ سەر فەرمانداریی نێوەندیی و سەرلەنوێ بەشکردنەوەی کێکی سامانی کۆمەڵ و ڕەنجی خەڵک بووبێت، یان بۆ بەلاڕێدابردنی ناڕەزایەتییە جەماوەریی و کۆمەڵایەتییەکان، ئەرکی ئازادیخوازان گەڕانەوەیە بۆ دەستپێکردنەوە و هەڵخڕاندنەوە و گەڕانەوەی بزووتنەوە ناڕازییەکان و ناڕەزایەتییەکانی نێوان ساڵی ٢٠١٤ تاکو سەرەتای ٢٠١٧؛ ئەگەر

دەوڵەت عیراقی بێت یان کوردستانی، ئیسلامی بێت یان سێکیولار، پاشایی بێت یان پارلەمانی، فەرمانداریی فیدراڵی بێت یان ناوەندیی و سەرتاسەریی، بنکە فراوان بێت یان تاک-پارتیی و جەنگاوەری و کۆمپانیایی، هیچ لە ڕەوایی و دەستبەجێیی داخوازییە ئابووریی و کۆمەڵایەتیی و کولتوورییەکانی ئەمە ناگۆڕێت و ڕۆڵ و نەخشە و ئامانجی دەسەڵاتی سەروخێڵەکیی و بەرانبەر جەماوەر دیارە و پێویستە خانەنشینان، کرێچییان، خوێندکاران، مامۆستایان، فەرمانبەران، کرێکاران، جوتیاران، بێکاران، کۆچەر و پەنابەران لەو خاڵەوە دەستپێبکەنەوە، کە سیناریۆی ڕێفراندۆمی تێدا ڕاگەیەندرا و بوو بەهۆی خەریککردنی خەڵک بە وەهمی “نەتەوە” و “دەوڵەتی نەتەوەیی” و دامرکانەوە و سەرکردن و لەبیرکردنەوەی ناڕەزایەتیی و داخوازییە دەستبەجێ و ڕاستینەکان.

بەڵام پێویستە ئەم جارە بە خۆڕێکخستنی جەماوەریی و کۆمەڵایەتیی سەربەخۆی خۆمان و بە ڕەتکردنەوەی میانجیگەری ڕێکخراوە و سەندیکا زەردەکان و بە ڕەتکردنەوەی ڕێکخستنی قووچکەیی ڕێکخراوەکان و بە ڕەتکردنەوەی ناوەندگەرایی ڕێکخستن و بە ڕەتکردنەوەی تاک ڕابەر و تاک سکرتێر و خانزادەیی (ئەرستۆکراسیی) ڕێکخراوەیی و بە ڕەتکردنەوەی هەر دەستەوەردان و بەگبەگێنەی پارتیی و دەستەبژێرە ڕامیارەکان؛ دەستپێکردنەوە بە پێکهێنانی ئەنجومەنە ئازاد و سەربەخۆکانی گەڕەکەکان و بەرپاکردنی کۆبوونەوە گشتییە* جەماوەریی و کۆمەڵایەتییەکان لە گوندەکان و شارۆچکە و شارەکان و گرێدانەوەی فێدرالیستییانەی هەمووییان لە یەکگرتنێکی خۆجێیی و بنکەیی (ناقووچکەیی) و نا ناوەندیی و دوور لە هەژموون و دەستەوەردانی بەکرێگیراوانی دەوڵەت و فەرمانداریی و پارتییەکان و دەستەبژێرەکان بە ئامانجی ڕۆنانی سیستەمی کانتۆنی و کۆنفێدرالیستیانەی ناوچەکانی هەرێم (هەرامان و شارەزوور و شارباژێر و قەرەداخ و گەرمیان و دەشتی هەولێر و بادینان و دەشتی موسڵ) لەسەر پایەی خۆبەڕێوەبەریی ئەنجوومەنە ئازادەکانی گوند و گەڕەکان و خۆبەڕێوەبەریی کارگە و فەرمانگە و فێرگە و خەستەخانە و ناوەندە گشتیی و خزمەتگوزارییەکان و بە پشتبەستن و پیادەکردنی دێمۆکراسی [ڕاستەوخۆ**] و پێکهێنانی خۆبەڕێوەبەریی گەلیی کۆمەڵ.

ئەوە ئەرکی ئەمە بووە پێشتر و ئێستا و داهاتووش؛ ئەگەر هەرێمی “کوردستان” وەک بەشێکی (دەوڵەتی عیراق) بمێنێتەوە، یان جیاببێتەوە و دەوڵەتێکی دیکە قوتبکاتەوە، یان وەک (ولایەتی موسڵ) بە سەر ئیمپراتۆری نیئۆ-ئوسمانی بگەڕێتەوە، یان ببێتە بەشێک لە

نەخشەی زیندووکردنەوەی (ئیمپراتۆری ساسانی) لەژێر پەردەی (شیعە)، یان ببێتە بەشێک لە (دەوڵەتی چوار پارچەی "کوردستان")، ئەوا ئەرکی هەردەمی و دەسبەجێ و دواکوتووی ئازادیخوازان هەوڵدانە بۆ پێکهێنانی پایەکانی خۆبەڕێوەبەریی گەلیی و ڕێنانی خۆبەڕێوەبەریی وەک ئەڵتەرناتیفی پارلەمان و فەرمانداریی و دەوڵەت و سیستەمی ڕامیاریی و ڕەتکردنەوەی پارتییایەتی چ پێشڕەو و چ کۆنەپارێز، چ ئیسلامی و چ لیبەراڵ، چ ناسیونالیست و چ کۆمونیست ...تد، پێویستە هەر ئێستا و هەر کەس لە شوێنی ژیان و کار و فەرمانی خۆیەوە، هەوڵی پێکهێنانی پایەکانی خۆبەڕێوەبەریی گەلیی پشتبەستوو بە دەمۆکراسی [ڕاستەوخۆ] بدات، کە ئەنجوومەنە ئازادەکان و ڕێکخراوە جەماوەریی و کۆمەڵایەتییە سەربەخۆ و ناقووچکەیی و نانێوەندییەکانن و کۆبوونەوەی گشتی خەڵکی گەڕەک و شوێنی کار میکانیزمی بڕیاردان و هەڵبژرادنی نوێنەرەکان [نەک جێگرەکان***] و دیاریکردنی ئەرکەکان و پەسەندکردنی ڕێککەوتننامە و هەڵوەشاندنەوەی ئەوانە و هەر ئاوا بڕیاردان لەسەر گشت پرسە کۆمەڵایەتییکانی دیکەی کۆمەڵ.

هەژێن

٢٦ی سێپتەمبەری ٢٠١٧

-________________

* لەبارەی (کۆبوونەوە گشتییەکان)، ئەگەر لە سەدەی ڕابوردوو وەناکردن و بەکاربردنی (کۆبوونەوە گشتییەکان) بۆ بڕیاردان و جێبەجێکردن و بەڕێوەبردنی گەلیی، دژوار و تاکو ڕادەیەک ناکردەنی بووبێت، ئەوا ئێستا لە سایەی پەرەسەندنی (تەکنەلۆجی زانیاریی) و دیگیتالیزەبوونی پەیوەندییەکان، ئاسانترین شتێک ئەنجامدانی (کۆبوونەوە گشتییەکان) و مشتومڕکردن و شرۆڤەکردن و بڕیاردان و هەڵبژاردن و دیاریکردنی بەڕێوەبردنە لە ڕێگەی تۆڕە کۆمەڵایەتییە دیگیتاڵەکان.

* بەداخەوە لە بەرئەوە زاڵبوونی کۆمەڵەی دەوڵەتیی بەسەر کۆمەڵە ئازادەکان، پارلەمانتاریسم بە "دەمۆکراسی" ناسێنراوە و (دەمۆکراسی) وەک دەوجامەیەک بە شاردنەوەی سەروەریی چینایەتی بەکاربراوە و لەنێو هۆش و ئاوەزی خەڵک ئاوا ئاوەژوو چەقێندراوە و ڕێژانە چەپە دەسەڵاتخواز و نێوەندگەرا و دیکتاتۆریخوازەکان (لەڕێی سەروەریی چینایەتی) ئاوا دەیناسێنن و ئاوەژوویدەکەنەوە، من ناچارم هەموو جار و لەنێو هەموو بابەتێک لەتەک واژەی

(دێمۆکراسی|خۆبەڕێوەبەریی گەلیی) پاشگری [ڕاستەوخۆ] بنووسم، تاکو خوێنەری نائاشنا بەکاربردنەکەی من و مەبەستەکەی من بە پارلەمانخوازیی وەرنەگرێت و لێکنەداتەوە.

** دیسانەوە بەداخەوە، هەر لەژێر کارایی بەکاربردنی (دێمۆکراسی|خۆبەڕێوەبەریی گەلیی) وەک دەوجامەیەک بۆ شاردنەوەی کەڵکی سەروەرانە و چینایەتییانەی پارلەمان و پارلەمانتاریزم واژە|چەمکی (نوێنەر)یش کراوەتە دەوجامەیەک بۆ شاردنەوەی کەڵکی (جێگریی) هەڵبژێردراوانی سیستەمی پارلەمانیی، کە هیچ کات ئەوان (نوێنەر) نین، بەڵکو (ڕامیار) و (جێگر) و (ملهوڕ) و (مشەخۆر)ن. چونکە لەنێو سیستەمی پارتییایەتی و پارلەمانیی دەنگدەر پارتییەک یان لیستێک هەڵدەبژێرێت و ئەگەر ڕاستەوخۆش کاندیدێکی پارتییەک یان هەر ڕامیارێکی بەبێ پارتیی هەڵبژێرێت، ئەوا تاکو تەواوبوونی خولی چەند ساڵەی ئەو لەنێو پارلەمان و بەڕێوەبەرایەتی، دەنگدەر هیچ کاراییەکی لەسەر بڕیار و ئامانج و چالاکییەکانی هەڵبژێردراوەکە|جێگرەکە نییە و نابێت و هیچ کات کەسی هەڵبژێردراو|پارلەمانتار|کارگێڕ|بەڕێوەبەر لە کاتی بڕیاردان و مشتومڕ و هەڵوێستگیریی ناگەڕێتەوە بۆ سەر بۆچوون و داخوازیی دەنگدەران|هەڵبژێرەرانی خۆی و پارتییەکەی.

لەبەرئەوە و لەسەر ئەو بنەمایە، هەڵبژێردراوی پارلەمانی (جێگیر)ە نەک (نوێنەر) و بۆ ئەو مەبەستە دەمەکە من ئامانجدارانە واژە و چەمکی (جێگر) بۆ پارلەمانتاران و بەڕێوەبەرانی سیستەمی دەوڵەتی بەکاردەبەم، کە خۆبەخۆ ڕەتکردنەوەی مافی بڕیاردانی خەڵکە و واژە و چەمکی (نوێنەر) بۆ هەڵبژێردراوانی کۆبوونەوە گشتییەکان و ڕێکخراوە جەماوەرییە ڕێکخستن ناقووچکەیی [ئاسۆیی] و نانەوەندییەکان بەکاردەبەم، چونکە ئەرکی (نوێنەر) بە بڕیاردانی هەڵبژێرەران دەستپێدەکات و پاش تەواوبوونی ئەرکەکە، مافی قسەکردن و بڕیاردانی بەناوی هەڵبژێرەرانی نامێنێت و جارێکی دیکە و بە بڕیار و پرسێکی دیکە دەگەڕێتەوە بۆ بڕیاری خەڵکی لەنێو کۆبوونەوە گشتییەکان.

خوێندنەوەیەك بۆ ئەنجامی ریفراندۆمەکەی کوردستان … عەلی مەحمود محەمەد

چەند رۆژێکە کەناڵەکانی راگەیاندن, هەر یەکەی بە ئاوازو نەغمەیەك شیکردنەوەی نا زانستی بۆ ئەنجامەکانی ریفراندۆمەکەی کوردستان دەکەن,کاتێك ئاوازی بەرژەوەندی سیاسی بەسەر شیکاریەکاندا زاڵ دەبێت هیچ نرخێکی زانستی نابێت , جەماوەریش لە کۆتادا بێزار دەبێت لەم هەموو ستایش و رەخنەی بێ بنەمایانە.
خەڵکی کوردستان لە مێژووی تێکۆشانی سیاسی و سەربازی بۆ مافە نەتەوایەتییەکانی لە 11ی ئەیلولی 1961 ەوە بۆ 25ی ئەیلولی 2017 , کە 20454 رۆژە, تەنها رۆژێکی بۆ راپرسی ریفراندۆم دانا “هەرچەندە من راپەڕینی چەکداری 11ی ئەیلولی 1961 دەستپێکەکەی بە یاخی بوونی دژ بە شۆڕشی دەرەبەگەکان دەزانم بە هاوکاری دەستی دەرەکی کۆنەپەرستی”, ئەمەش دەبێتە قۆناغێکی تازە لە تێکۆشانی گەلی کورد بۆ مافە نەتەوایەتیەکانی, لە دەرگایەکی مۆدێرنەوە دەیباتە ناو پرۆسەیەکی تازەوە.

لە بیرمان نەچێت ویستی نەتەوایەتی بۆ سەربەخۆیی جیایە لە ویستی عەدالەتخوازان بۆ دادپەروەری و ئازادی و یەکسانی. نابێت زۆر چاوەڕوانی گەورەمان لەو هێزانە هەبێت لە گەیشتن بە مافە نەتەوایەتیەکان ئەرکەکانی کۆتایی دێت و دەبێتە ئەرك و بار گرانی بەسەر گەلەوە.
گەلی کوردستان دو شەممە گەورەکەی خۆیان پاش بەشداریکردنی کەرکوك سەرکەوتوانە ئەنجامدا, لە بیرمان نەچێت ریفراندۆم بۆ کەرکوك تورەکی قوڵاوی ناهەناو شکستێکی گەورەشی تۆمار دەکرد, ئەو یەکشەمەیەی قاسم سلێمانی تێکشکێنرا لە کەرکوك ریفراندۆم سەرکەوت,کەرکوکیەکان و هاووڵاتیانی ناوچە دابڕاوەکان بە بانگەشە سندوقەکانیان پڕ کرد.

سەرکەوتن و شکستی ریفراندۆمەکە لە کەرکوکەوە بوو, دوای ریفراندۆمیش هەنگاوەکان دواتر بە سانایی لە تەڵەی کەرکوك رزگاری نابێت.کوردستان لە کاتی ریفراندۆم بەسەر چەند بەرەیەك دابەش بوون, تەنانەت حیزبەکانیش لەناو خۆیان بەسەر بەرەی جیاجیا دابەش بوون, ئەم دابەشکاریە لەو ناوچانەی وەك هەڵەبجە و سەید سادق و

سلێمانی و راپەڕین زیاتر رەنگی دایەوە لە ناوچەکانی دی, ئەمەش نیشانەی فرەیی و زیندویی چالاکی سیاسییە لەو دەڤەرانە, دیاردەیەکی سروشتی جیهانیشە.
پارت و لایەنە سیاسییەکان بە پێی ناوچەکان قورسایی سیاسیان دەگۆڕێت.

لە ریفراندۆمەکەی کوردستان بەرەی بەڵێ زۆرترین دەنگی هێنایەوە, زۆرینەی پارتە سیاسییەکانی کوردستان و پارتە کەمینەکانی نزیك لە دەسەڵات و بەشێك لە عەشایەرە عەرەبییەکانی ناوچە کوردستانییەکانی دەرەوەی هەرێم پشتیوانیان لێی کرد, لە کۆی 4581255 دەنگی بەشدار بوو لە ریفراندۆمەکە توانی 2,861471 دەنگ بهێنێتەوە, کە دەکاتە 92,73%ی دەنگەکان, وەلە ئەم ژمارەیە دەکاتە 62,46%ی کۆی دەنگدەرانی کوردستان, هەرچەندە لیستی بەشداربووانی ریفراندۆمەکە کۆن بوو, تازە نەکراوەتەوە, ژمارەی مردووان و چون بۆ دەرەوەی وڵاتی زۆری تێدایە,دەبوایا تازە بکرابایەتەوە لە قازانجی پرۆسەکە, بۆ ئەوەی ئامارەکان دروستتر دەرکەوتوایە, ئەوانەی ناتوانن بەهۆی مردن و سەفەرەوە بەشداری دەنگدان بکەن دەربکرابایان لە لیستەکان .

هەرچی بەرەی نەخێرە, کە خۆی لە پارتی بەرەی تورکمانی و حەرکەی ئاشوری و هەندێك عەشیرەتی عەرەبی و بەشێك زۆر لە بنکەی دەنگدەری گۆڕان و بەرەی نەخێر و دەشکاوانی ئەزیدی و کاکەیی و کریستان و ناڕازیانی خۆرسکی دەسەڵاتی کوردی دەبینییەوە, ئەم بەرەیە توانیان بە هەموویانەوە 224,468 دەنگ بهێننەوە, کە دەکاتە 7,27%ی دەنگەکان, وە 4,8997%ی کۆی دەنگی دەنگدەرانی کوردستان .هاوکات لە ریفراندۆمەکە کۆی گشتی 1,275,330 کەس پشکداری راپرسییەکەیان نەکردووە, ئیتر ئەمانە زۆر هۆکار هەیە بۆ بەشداری نەکردنیان, بەشێکیان ناڕازی پاسیفن, بەشێکیان لە نەتەوەو پێکهاتەکان دین وەك لیستی وەرکا و بەرەی تورکمانی …., بەشێکی تریان سەفەریان کردووە, چ ئەوانەی تازە رۆیشتوونە, یان ئەوانەی هاتنەوەو بەهۆی خراپی باری ئابورییەوە جارێکی دیە رۆیشتنەوە , یاخود هەندێك بەهۆی نەخۆشیی و کۆچی دواییدواییەوە…. نەیان توانی بەشداری بکەن"چونکە لیستەکە کۆنە " ئەم ژمارەیە 27,84%ی دانیشتوانی ئەو ناوچانەن کە راپرسیان تێدا کراوە, بە پرسێکی گرنگی وەك سەربەخۆیی ژمارەکە زۆرە.لە لایەکی ترەوە 219991 دەنگی سوتاویشمان هەیە, کە کۆمسیۆن کەوتەتە ناو هەڵەوە ئەم دەنگانەی بە سێ بەش بڵاو کردەتەوەکە لە ئەنجامی ریفراندۆم و هەڵبژاردنە جیهانییەکان هەموو پێکەوە

دەژمێردرێت.

بە پێی ئامارەکەی کۆمسیۆن لەو ژمارەیە دەنگی دور خراوە 170611 دەنگە, ئەمەش ژمارەیەکی زۆرەو پێویستی بە رونکردنەوەی زیاتر هەیە لە بارەیەوە, هەرچی دوو بەشەکەی ترە بریتین لە دەنگی پوچەڵکراوەو دەنگی سپی ” دەنگی سپی 9368 دەنگ و دەنگی پوچەڵی بەکار هاتوو 40011 دەنگ, سەرجەم دەکاتە 49379 دەنگ”, ئەمانە ناڕازی چالاکن لە هەمبەر هەردوو بەرەی بەڵێ و نەخێر, بەهەر هۆکارێك بێت نەچونەتە هیچ یەك لەو دو بەرەیەوەو نەیاریشیانن و دەنگی خۆیان وەك ناڕەزایەتییەك سوتاندووە.لە کۆتاییدا ماوەتەوە بڵێین, ریفراندۆم کرا و خەڵکیش ئاهەنگی خۆیان بە شێوازی□ك دەربڕی کە رۆژی 26ی مانگ ئاهەنگی سەربەخۆیی بگێڕن, ئێستا لیژنەی باڵای ریفراندۆم چی لە ئەنجامەکانی ریفراندۆم دەکەن؟, کەی بڕیارە گەورەکە دەدەن, پێش ئەوەی کاغەزی ئەو دەنگانەی بە خوێن بەڵێی دا, تۆزیان لەسەر رەفتەکان لێ بنیشێت؟.

خ□ … پشکۆ ناکام

…. گاڵتە بازاڕی دەنگدان بۆ پرۆسەی کورسیراندۆمەکەی بنەماڵە وپارتی پاشکۆی کۆتایی هات، هەروەک چاوەروان ئەکرا بەرەی دەستەمۆی پلە و پایە زۆرینەی هێنا بە دەنگدەرانی پارتی و هاو ئاوازەکانییەوە ، بەڵام دیاردەیەکی تری لەگەڵ خۆیا هێنا ئەویش بەرەی ” هاو بەڵێ” کانی پروسەکەیە. .ئەمەش ئەو کەسانەن کە تا رۆژێک یان چەن سەعاتێک پێش بەرێوە چونی گاڵتە جاڕییەکە هات و هاواریان ئەگەشت□ ع□زیم کە ئەبێ بەرامبەر سیناریۆی ریفراندۆم خەڵکی کوردستان ب□□□ت نەخێر…لە نەخێر بەولاوە هیچ بژاردەیەکی تر نیە..!! بە راستی مایەی سەرسورمان و نیگەرانی و تێڕوانینە ، چەن هەفتەیەکە باکگراوندی ئەم مەسخەرەیەی بنەماڵە بۆ خەڵک ڕوون ئەکەنەوە ، کەچی کە هاتە سەر دەنگدان خۆیان ووتیان: بەڵێ!!! بەڵێ بۆ کێ ؟ بەڵێ بۆچی ؟ بەڵێ لە پای چی..؟..لە هەمووی هەزەلی تر ئەوەیە بەهانەی هەندێک لەوانە ئەوەیە کە ناکرێ بۆ سەربەخۆیی بڵێیین نەخێر !! ئەی کاکی برا بۆ پێشتر لە کوێ نووسستبویت ··· کە ئەتووت نەخێر ئەوان ئەیانووت نەخێر بۆ

سەربـەخۆیی خیانەتە..!! ئەی هەر ئێوە نەبون بۆ خەڵکتان روون ئەکردەوە کە ئەوەی سەرۆکی بنەماڵە و پارتیە پاشکۆکەی ئەیکەن تەنها بۆ درێژکردنەوەی ماوە بەسەر چوەکەی سەرۆکی پارتیە و کردنەوەی دەرگا زەردەکانی پارلەمانیش هەر لەو پێناوایە...کەسێک بە خەڵک بڵێ ووریابن بەردەمتان چاڵی تا نەچیتە بەردەی نایبینن، بۆ خاتری خوا ووریا بن،،کەچی لەو لاوە خۆی بخاتە چاڵەکەوە،،!! (هەرچەنە نازانم چاڵەکە بۆ ئەوان چەورە یان نا، پیاو بوختان نەکات ئەمەیان تا ئێستا مەعلوم نیە..)

نووسەرێکی بە ڕێچکە نەتەوەیی !! و فەقێ یەکی پارلەمانتار و چەن سیاسیەکی بەرەی ئەیام زەمانی موعارەزە بە پێی خۆیان بچن دەنگ بەو دەستەڵات و بەو سیستەمە بەن کە خۆیان ماوەیەکی زۆر بنێشتەخۆرەی سەر زمان و بن زمانیان بوو، شیکردنەوەکانیان هەمووی واقیعی ودروست بوو لەسەر سیستەمی حوکمڕانی بنەماڵەیی لە هەرێما و یارییە خەتەرەکانی سیناریۆکانی ئەو دستەڵاتە بە سیناریۆی ریفراندۆمیشەوە، هەمووی راست و مەنتیقی بوون ..ئەوەی ناچێتە ئەقڵەوە خەڵک هانبەیت بۆ نەخێر کە لە جێگەی خۆیەتی، خۆشت لەلایەکی ترەوە وەک شانازییەکیش بڵێیت: بەڵێ،،،!!!
لێرەیا دوو ئەگەر هەیە :

– یان ئەوەتا ئەوەی ئەوان ئەیان ووت لەسەر دەستەڵاتی هەرێم سیناریۆی ریفراندۆم راست نەبوو و ویستویانە خەڵک چەواش بکەن، لە رووی ویژدانییەوە ئەبێت موحسابەیەکی خۆیان بکەن کە چۆن خەڵک بە لایەکا هان ئەیەن و خۆشیان بەلایەکی ترا دەنگ ئەیەن پێچەوانەی دەنگی خەڵکەکە..
– دووەم ئەگەریش ئەوەیە ئەوان لەسەر چاڵەکەی ریفراندۆم هەر چیەکیان ووتوە راستە، کەچی خۆیان دەنگیان پێ یاوە!! واتا خۆیان چاڵەکە بە پرکراوەیی ئەبینن و دژی رێگە نیشاندانی خەڵکەکە ئەوە چاڵ نیە...! ئەمەشیان وەک ئەگەرەکەی پێشوولە رووی ئەخلاقی سیاسی و دیسانەوە ویژدانییەوە خۆیان ،دادگایەکی زاتی خۆیان بکەن کە ئەم دوو هەڵوێست و ئەم دوو ئەجیندا جیاوزاە دژ بە یەکە لە یەک کات و بەرامبەر یەک پرۆسە بۆ؟ چۆن سبەی رۆژ باسی ئەم دەستەڵاتەی هەرێم بۆ خەڵک ئەکەن......

هەر چەنە من زۆر بە زەحمەتی ئەزانم کەسێک بەو تەراتێنە سیاسیانە ڕاهاتبێت مەسەلە ویژدانییەکە کەمتر وجودی هەیە و گەر هەشبێت ئەو ئازار بەخشە نابێت کە کاریگەرییەکی بینراوی هەبێت...جار و بار ئەمان بیست لێرە ولەوێ بەقوڕگێکی گڕەوە ئەیووت من دەنگ ئەیەم بە

سەربخۆیی، دەنگ نایەم بە دیکتاتۆری..ئەو زاتانە لە بیریان چوو کە کارتەکە تەنها لەی نووسراوە بەڵێ یان نەخێر بۆ سەربەخۆیی و لە هیچ کونێکەوە باسی دیکتاتۆری تیا نەنووسراوە ، ئەوی ئەڵێت دەنگم بە سەربەخۆیی ریفراندۆمەکەی بنەماڵە دەنگدانە دژی دیکتاتۆری ئەوە تەنها فەنتاسیای خۆیەتی و لەو جۆرە کارتانە تا ئێستا چاپ نەکراوە و هەر ریفراندۆمەکیش هەمان دەستەڵات بەڕێوەی بەرێت توخنی ووشەی دیکتاتۆری ناکەوێت ، چونکە خۆی ئەگرێتەوە................

پێشتر هەندێک لە “هاوبەڵێ” کانی دەستەڵات ئەیان ووت ئەبێت دەنگی خەڵک نەخێر بێت چونکە بریارەکە لە کەسێکەوە دەرچوە کە شەرعیەتی بریاردان نیە ، ئەی برادەری ئازیز کە خۆت بە پێی خۆت چوویت ووتت بەڵێ !! هەر هەمان کەس کە شەرعیەتی بریار دانی نیە قیادەی پرۆسەکە ئەکات و ئەو هەر لە شوێنی خۆیەتی، ئەوە تۆی چوویتە پاڵ ئەوانەی پێت ئەوتن هاوئاوازەکان ، ئێستا هاوئاوازەکان و ئەوەی ” هاوبەڵێ” هەر یەکەتان لەلایەکیەوە ڕا وەستاوون ، ...... چەن باس لەوە ئەکرا کە ئەم هەنگاوەی بنەماڵە نەهامەتی گەورە بەسەر خەڵکا ئەهێنێ ئەوە ووردە ووردە هەر لەسەرەتاوە کاردانەوە سەلبیەکانی دەر و دراوسێ بە بەغاشەوە دەرئەکەون کە بەرپرسیارێتی هەر نەهامەتیەکی سیناریۆکەی ریفراندۆم ئەکەوێتە ئەستۆی دروستکەرانی سیناریۆکە بە پلەی یەکەم و پلە یەکی تریش ئەستۆی ئەوانەی کە پێیان وایە گۆڕە گۆڕین لە نەخێرەوە بۆ بەڵێ ئەبێتە مایەی خۆشگوزەرانی و دروستکردنی دەوڵەتی سەربەخۆ !! و جیابونەوە لە عەرب و شیعە و ...لە هەندێک حاڵەتیشا بەرپرسیارێتیەکە وەک یەکە بۆ هەردوولا.. ...سەرەکی بەناو حکومەتەکەی بنەماڵە خۆی ئەڵێت ریفراندۆم بۆ سەربەخۆیی نیە ، کەچی کاکی فەقێ ی پارلەمانتار و کاکی نووسەری قەومی !! ئەڵێن بە دروستکردنی دەوڵەتی کوردی دوای ئەم ریفراندۆمە ئەبێت لەگەڵ پارتیا لەیەک سەنگەرا بین، ئای لەو کۆمیدیایە و ئای لەو فەرهەنگە سیاسیەی ئەوانە داڕێژەری بن...خوا ڕەحم بە کورد بکات..

زۆر دوور نەگەڕێینەوە دواوە هەر چەن هەفتەیەک پێش رەگەیاندبی سیناریۆی ریفراندۆم ، کێشەیەکی گەورە کەوتە بەوان بنەماڵە و حکومەتی ناوەندی کە کەس شکی لەوە نیە ئەو کێشەیە هاندەر و بەهانەی سەرەکی نەبوو بێت بۆ فەرز کردنی ریفراندۆم وەک تەڵەیەک لە بەغا لەو کێشەیە، کێشەکێش لەسەر یەک” خاڵ” بوو
کە “خاڵ” ی سەرەکی بنەماڵە یە..

پۆست ڕیفراندۆم … سەلام ناوخۆش

پۆست کریتیسیزم ، پۆست مۆدرنیزم ، پۆست سیکیولاریزم …پرانسیپ و ئەدگاری خۆیان هەیە . بە دیدی من پۆست ڕیفراندۆم هەم لەگەڵ ئەو سێیە دان ، هەم لەگەڵ پۆست ۆر (پاش شەڕ) ، بە واتای بەشی یەکەم پرانسیپ و ئەدگاری خۆی هەیە ، بەشی دووەم قۆناغێکی سیاسی و ئابوورییە.

لە پۆست ڕیفراندۆمەدا ، کێشە سیاسیەکان لە نێوان باشووری کوردستان و ئیران و تورکیا و عیراق ئاڵۆزتر دەبن ، بەڵام فاکتەری ئابووری وەدەکات ، نە ئیران نە تورکیا بۆ یەکتر چۆڵ ناکەن . دەوڵەتێکی وەك ئیران 6 ملیار یەکی وەك تورکیا 8 ملیار بازرگانی لەگەڵا کوردستان هەیە ! وێڕای ئەوەش دراوی ئەو دوو دەوڵەتە لە ڕەوشێکی هەرە خراپ دان ! بۆیە هەر ئیمبارگۆیەك هەڕەشەی زیاتر لە بەهای دراوەکەیان دەکەن ! ئەمەش گەر بزانین ، ڕەوشی ناوخۆ و نێودەوڵەتی ئەو دوو وڵاتە لە ڕەوشێکی ئەوتۆ نیین حەسودیان پێ ببردرێت!

عێراق دەورێکی پاشکۆیی دەبینێت ! گەر ئیران ڕازی بێت ، شیعەی عیراق هیچ ئارێشەیەکی جیوگرافی لەگەڵا باشووری کوردستان نییە . ئەو هاتوهاوارەی عەبادی بۆ مەرگی سیاسی خۆیەتی نەك هەڕەشە بۆ بۆ سەر کوردستان . لە لایەکی تر ناوێرێت حەشدی شەعبی بجولێنێت نەك بە زەرەری خۆی تەواو بێت!

ئەو هەموو گورگە لە چواردەورەی کورد هەیە ، کورد لە سەریەتی گورگ بێت بۆ ئەوەی گورگەکان بیخۆن یا ئازاری بدەن!

بە کورتی ، ڕای من ئاوایە کە قۆناغی پۆست ڕیفراندۆم وەك گولیەکی لە تفەنگ دەرچووە ، دوور یا نزیك کوردی باشوور لەگەڵ پێکهاتەکانی (لە میساقی میللی) هەنگاو داوێ بەرەو سەربەخۆیی و چارەنووسی شێخ مەحموود 1918-1919 ، 1922-1924 و قازی موحەمەد 1945-1946 و مستەفا بارزانی 1970-1974 نابێت!

سەلام ناوخۆش \مامۆستای زانستگا

نیگەرانی ئەمریکا و گشتپرسی باشوور! ... ئاشتی ئیبراهیم ئەفەندی

ئەمریکا لە ساڵی ٢٠٠٣دا کاتێک کە "سەدام"ی پەت کرد و دواتر بە فەرمیی داگیر کردنی عیراقی راگەیاند، ئەو هەڵوەستەی ئەمریکا بە بەرژەوەندیی ئابووریی و سەربازییەکانی خۆی بوو وە بەلایەوە گرنگ بوو کە لە ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوڕاستدا هەیمەنەی خۆی بسەپێنێت. واتە ئەمریکا ئەو ماندووبوونەی بۆ رزگار کردنی گەلانی عیراق یان بەرژەوەندیی نەتەوەیی کورد ئەنجام نەدا وە بە ئەوە نەبوو کە ئیران ببێت بە حاکمی عیراق و تورکیا بە بێ ماندوو بوون لە شیلاوەکەی هەڵنەشێ!
دوای کۆڕەوی بەهاری ساڵی ١٩٩١ بە تایبەتی دوای ئەوەی ئەمریکا رژێمی بەعسی رووخاند لە ساڵی ٢٠٠٣ وە، لەو کاتەوە گوتە و دەسەڵاتی ئیران لە دەستوەردانی کێشە و رووداوە ناوخۆییەکانی عیراق بووە بە دیاردەیەکی زەق. هەر کەسێک بە سەرۆک کۆمار و سەرۆک وەزیرانی عیراق دەستنیشان کرابێت پێشوەخت و پێش هەڵبژاردنەکان رەزامەندی ئیرانی بۆ وەرگیراوە، وەکو "جەلال تاڵەبانی، فوئاد مەعسوم، مالکی و عەبادی".

زۆرن ئەوانەی کە پێیان وایە زۆری ڕێژەی شیعە لە عیراق و بەهێزی هەستی مەزهەبی لەلایەن ئەو پێکهاتەیە هۆکاری وابەستە بوونیانە بە ئیران کە وەک وڵاتێک لە ناوچەکەدا بە سەرۆک و دەمڕاستی شیعە ناسراوە و هەوڵدەدا بە سەرکەوتنی ئەو مەزهەبە لە ململانێی نێوان شیعە مەزهەب و سوننە مەزهەب دا. ئەم بۆچوونە رەنگە ڕاستی تێدا هەبێت بەڵام هەموو شتێک نییە!

بۆ ئیران مەسەلەکە تەنیا بڕوا بوون بە مەزهەبێکی دیاریکراو نییە، مەسەلەی ئابووریی و بەرژەوەندیی و سەپاندنی هەیمەنە و دەسەڵاتی ئیران لە ناوچەکە دا گرنگە وە پاراستنی پێگەی ئیران وەک زلهێزێکی ناوچەیی بە ئەوان جێگە مەبەستە، ئەمە لوبی مەسەلەکەیە. بۆ پێکانی ئەو مەبەستە ئیران هەستی شیعە مەزهەب بەکار دەهێنێت بۆ

دروستکردنی پێگەی جەماوەریی لە عیراق. بۆ سەلماندنی ئەو ڕاستییە ئەگەر ئاوڕێک لە "هەرێم" بدەینەوە دەبینین ئیران بە ئەندازەی ئەوەی لە ناوەڕاست و باشووری عیراق دەسەڵات و گوتەی هەیە لە کوردستان دە ئەوەندە، لە کاتێکدا میللەتی کورد کێشەی مەزهەب و ئایینیی نییە کێشەی کورد کێشەی نیشتمانیی و نەتەوەییە.

لە دوای "جەنگی کەنداو" و بە تایبەتی لە ساڵی ۲۰۰۳ وە ئەمریکا راستەوخۆ بوو بە لایەنێکی کاریگەر لە بەلادا خستنی کێشەو رووداوە سیاسیی و سەربازییەکان لە عیراق. بۆ ئەو مەبەستە کات و پارەیەکی زۆر و ماندوو بوونیکی بێهاوتای خستە گەڕ. ئەمریکا ئەو هەوڵانەی بە ئەوە نەبوو کە ئیران و تورکیا سنووریان بۆ ئاواڵا بکرێت و ببن بە حاکم و دەسەڵاتدار و دەمڕاست لە عیراق و توانای ئەوەیان هەبێت زۆربەی سەرانی پارتە سیاسییەکان لە فەلەکی خۆیاندا بخولێنەوە. ئەم خاڵە بۆ ئەمریکا مایەی نیگەرانییە وە فەشەلی خۆی تیاددا دەبینێت!

گەشە کردنی دیاردەی گەندەڵی سەرانی پارتەکان و کەسایەتییە عیراقییەکان دوای کۆنتڕۆڵ کردنی عیراق لە لایەن ئەمریکا وەک دزی، خۆ دەوڵەمەند کردن و هێنانە پێشە هاوسەر، کوڕ و خزم وکەسیان بۆ کایەکانی دەسەڵاتی نێو حکومەت و نێو پارتەکان، بێ گومان ئەمریکاش ئەم دیاردانە تێبینی دەکات بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا تا کاتی پێویست بەکاریان دەهێنێت بە گوێرەی قۆناغی پلان و ستراتیژییەتی نیشتمانیی و نەتەوەیی خۆی. هەروها گەندەڵی کەسایەتی و سەرۆک پارتە سیاسییەکان لە دوور و نزیک زەرەری نییە بۆ بەرژەوەندیی ئەمریکا وە کاردانەوەی نابێت لە سەر ناوبانگی ئەمریکا. مەسەلەی هەڵبژاردنی سەرکردەی خاوەن پرنسیپ و بەها بەرزەکان یان دڵسۆز بە پرسی نیشتمانیی و نەتەوەیی عیراق یان پرسی کورد سەنگی مەحەک نییە بۆ مسۆگەر کردنی پشتیوانی ئەمریکا. لە لایەکی تر ئەمریکا تا هەنوکە کات ناکوژێت بۆ پەروەردە کردنی ئەو کەسانە و میللەتانی ئەو ناوچەیە، ئەمریکییەکان تەنیا کات دەدن بە ڕاهێنانی سەربازیی و بەکارهێنانی ئەو سەرمایە مرۆیە لەو ناوچەیەدا وەک هێزی زەمینی پیادە و کردنی بە کەوا سووری بەر لەشکر لە شەڕەکانی دژ بە داعش دا.

ئەمریکا پلان و ستراتیژیەتی بۆ کۆنتڕۆڵ کردنی عیراق و ناوچەکە تەنیا بۆ ئەمڕۆ نییە، بەڵکو دەیەوێت بۆ ئاییندەش عیراق هەر لە ژێر کۆنتڕۆڵی خۆیدا بێت. ئەمریکا دەرک بەوە دەکات کە ئیران و تورکیا دوو زلهێزی ناوچەیین و ئەجێندای تایبەتیان هەیە کە عیراق

بکەوێتە ژێر دەسەڵاتی ئەوان، بۆ ئەو مەبەستە هەر دوو لایان لە هەوڵی ئەوەدان کە دەسەڵاتدارانی هەرێم و کەمە نەتەوەکانی نێو عیراق بۆ ئەو مەبەستە بەکار بهێنن.

تورکیا مەبەستیەتی لە هەرێم دەسەڵاتی تەواوی هەبێت نەک تەنیا بە مەسەلەی دەسکەوتی ئابووریی بەڵکو بە لێدان و دژایەتی کردنی یەپەگە و پەکەکە، هەوڵدەدان بۆ تێکدانی هاوپەیمانییەتی نێوان "پارتی یەکێتی دیموکرات" و ئەمریکا.

ئیدارەی ترامپ، لە سەرەتای کار بەدەستبوونیان لە کۆشکی سپی، لە چەند خاڵێکدا "پلانی پارێزگاری کردن لە ئاسایشی نیشتمانیی و نەتەوەییان" داڕشت، وەکو سیاسەتییان بەرامبەر بە ئیران و ددانیان نا بەوەی کە ڕێککەوتنی ئەتۆمی نێوانی ئەمریکا و ئیران کە لە کاتی ئیدارەی "ئۆباما" دا واژۆی لە سەر کرابوو لە بەرژەوەندیی ئاسایشی نیشتمانیی و نەتەوەیی ئەمریکا دا نییە وە"ترامپ" هەر زوو لە وتارەکانیدا ئاماژەی بە نیگەرانی وڵاتەکەی دا بەرامبەر بە دەسەڵاتی ئیران لە ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا. مەسەلەیەکی تر مەترسی کۆریای باکور بوو کە هەنوکە پەیوەندییان لە خراپترین قۆناغدایە لەگەڵ ئەمریکا. کێشەیان لەگەڵ رووسیا و مەترسییەکانی. جەنگی دژ بە داعش و دژایەتی کردنی "ئەسەد" لە سووریا، ناتەبایی لەگەڵ تورکیا و گەشەکردنی ئابووری "چین" و گەلێک بابەتی تر.

ئەمڕۆ لە عیراق هەر هەنگاوێک کە لە چوارچێوەی "پلانی پارێزگاری کردن لە ئاسایشی نیشتمانیی و نەتەوەیی" ئەمریکا دا دەربچێت، یان ببێتە هۆکاری دروست کردنی کۆسپ لە بەردەم بە ئامانج گەیشتنی ئەو پلانە داڕێژراوە، بێگومان ئەمریکا پشتیوانی ناکات.

ئەمریکا بە دژایەتی کردنی ئیران و تورکیا بەرژەوەندیی لەوەدایە کە کێشە و گرفتی نێوان سوننە و شیعە و عەلەوییەکان لە پەرەسەندنندا بێت وە خاڵی هاوبەش دروست نەبێت لە نێوانیان کە ببێتە هۆی یەکگرتنیان. ئەمریکا دەرک بەوە دەکات کە یەکێک لەو مەسەلانەی کە هەموو لایەکیان لەسەری کۆک دەبن و یەک دەگرن مەسەلەی "پرسی کورد و سەربەخۆیی نەتەوەی کوردە" لە ژێر دروشمی پاراستنی یەکێتی عیراق و پاراستنی ئەمن و ئاسایشی ناوچەکە. لە دەرئەنجامدا ئیران دەسەڵاتی لە جاران زیاتر دەبێت لە عیراق، تورکیا لە هەرێم وە خاڵی هاوبەش و نزیک بوونەوە دروست دەبێت لە نێوان عیراق، سوریا، تورکیا و ئیران. کە ئەمریکا نایەوێت ئەوە روو بدات ئەمەش هۆکاری ئەوەیە کە ئەمڕۆ ئەمریکا نیگەرانی خۆی دەردەبڕی بەرامبەر

بە ئەنجامدانی “ریفراندۆم” و دەسەڵاتدارانی باشووری وڵات.